

R. Moses David Valle and his Status within the Circle of R. Moses Hayyim Luzzatto /
דמותו של רבי משה דוד ואלי (רמד"ו) ומעמדו בחבורת רמח"ל

Author(s): ישעיה תשבי and I. Tishby

Source: *Zion* / 1979 / ציון, תשל"ט, Vol. מ"ד, YITZHAK F. BAER MEMORIAL
VOLUME / ספר זכרון ליצחק בער (תשל"ט / 1979), pp. 265-302

Published by: Historical Society of Israel / החברה ההיסטורית הישראלית

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23555909>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Historical Society of Israel / החברה ההיסטורית הישראלית is collaborating with JSTOR to
digitize, preserve and extend access to *Zion* / ציון

דמותו של רבי משה דוד וואלי (רמד"ו) ומעמדו בחבורת רמח"ל

מאת ישעיה תשבי

א. התהוותה וגייבושה של חבורת רמח"ל

בנספח לתקנות "החברה הקדושה" של רמח"ל בפאדובה נקבע סדר ישיבתם של שבעה חברים ליד השולחן שבראשו ישב רמח"ל בזמן לימודם המשותף, ואחר-כך נאמר:

ושנים נבררו עם מוהר"ר משה חיים רבם להיות מפקחים ומשתדלים בכל תוקף ועוז להעמיד כל הסדרים האלה [שבתקנות] על תקונם, לכבוד ה' אלקי ישראל ולכבוד שכינתו... וחתמו על הדבר הזה שלשתם... כמוהר"ר משה חיים בכמ"ר יעקב חי לוצאטו, כמהר"ק [ר' יקותיאל] בהחסיד מוהר"ר יהודה ליב מוילנא, כמר משה דוד וואלי בכמ"ר שמואל וואלי.¹

תקנות החבורה על כל חלקיהן ותעודת מינוי המפקחים בכללן נשתמרו בשלושה עותקים² ובשלושתם אינן נושאות שום תאריך. ש' גינצבורג קבע אל-נכון, ש"תקנות ראשונות" נתחברו בשבט תצ"א³. אולם ברור שקיום החבורה קדם הרבה להנהגת התקנות שבידינו, והכרת תהליכי התהוותה והתגבשותה חשובה להבנת מעמדו של רמד"ו בתוכה. באגרות שבידינו מסוף תפ"ט עד אב ת"ץ, הדנות בשלב הראשון של פעולות רמח"ל שנסתיים בחקירתו ובהכנעתו בפאדובה, הוא מופיע ומתואר כמנהיגה של חבורה מאורגנת,

1 ש' גינצבורג, ר' משה חיים לוצאטו ובני-דורו — אסף אגרות ותעודות, תל-אביב תרצ"ז [להלן: אגרות], עמ' ט-י.

2 אוסף אלמנצי, מקור הנוסח המודפס: כ"י סינסינטי 501, א-334, נספח לפירוש "אדרא רבא", העתק שנעשה בבית-מדרשו של רמח"ל; כ"י אוקספורד 2237, א-100, העתקו של ר' יקותיאל. תודתי נתונה להנהלת הספרייה של היברו יוניון קולג', שלבקשתי שלחה לי בשנת 1958 תצלום של כ"י סינסינטי 501 לצורכי חקירותי בכתבי רמח"ל. התעודות שבדפוס הן: "תקנות ראשונות"; "נוספות לתקנות ישיבת רמח"ל", ובהן סדר ישיבת החברים ומינוי המפקחים; "תקנות נוספות"; "זה משפט הבה"ת [צ"ל הבה"מ] הקדוש הזה". בשני העותקים האחרים תעודת סדר הישיבה ומינוי המפקחים באה בסוף. "זנה ומ' צבת ציינו חלק מן ההבדלים שבין עותק סינסינטי לבין העותק המודפס במאמרם: "Some Luzzatto Manuscripts", *Studies in Bibliography and Booklore*, II (1955–1956), p. 158. קבוצת המסובים ליד השולחן זהה לשבעת החברים החתומים על "תקנות ראשונות".

3 עיין: אגרות, עמ' קעט, הערה 6.

ובחלקן מצויות בהן ידיעות גם על פעולתו כראש חבורה קודם לכן. הידיעה הרטרופקטיבית המפורטת ביותר, ששמותיהם של בני החבורה נקובים בה, היא באיגרת רמח"ל לרבו מטבת ת"ץ (עמ' נג):

החברים אשר עמדי ה"י, הנה הראשונים שנים המה: כמה"ר יצחק מאריני וכמה"ר ישראל טריוס, העומדים בכל סוד ומביטים לפנים; ואחריהם כל ישרי לב משכיל ומבין. וגם כמהח"ר משה דוד ואל, וגם כמהח"ר יעקב פורטי [חזק], וכמהח"ר ישעיה רומאנין, וכמהח"ר מרדכי פיראריסי, וכמהח"ר יקותיאל אשכנזי... וכמה"ר שלמה דינה. ואחריהם בחורי חמד, איש לפי אכלו.⁴

באיגרת מר"ח אדר ת"ץ על התגלות ה"מגיד" נאמר (עמ' ע):

וכל זה הענין לא הגדתי בראשונה אל אח ורע, כי אם אח"כ אשר צויתי הגדתי למשכיל ונבון כמה"ר יצחק מאריני נר"ו והבחור משכיל כמ"ר ישראל טריוס נר"ו, והם קבעו עמי לימוד יום-יום.

מכאן שהתא הראשון הוקם בחשאי בסוף תפ"ו, סמוך לזמן התגלות ה"מגיד". אט-אט הורחב המעגל, ובסוף תפ"ט, בעקבות מכתבי התעמולה של ר' יקותיאל מוילנה, נוצרה בפאדובה תנועה רבת-היקף מסביב לרמח"ל והארגון החשאי המצומצם הסתעף והצמיח רשת של קבוצות בעלות רמות שונות.⁵

4 רק חלק מן החברים הנוכחים כאן חתומים על התקנות. עיי' להלן, הערה 6. אגרות, עמ' קכב, נזכרים שלושה חברים שר' ישעיה באסאן ביקש מרמח"ל לדרוש שלומם בשמו: מאריני, טריוס ורמד"ו.

5 החבורה המלוכדת, המכונה לפעמים "ישיבה", עסקה בעיקר בחכמת הנסתר כבתחילה, ורק אישים נבחרים, בדוקים ומנוסים, השתתפו בלימודיה בקביעות, אבל בדרך ארעי ניתנה רשות כניסה גם לאורחים רצויים מפאדובה וממקומות אחרים. מחוץ לתחומי החבורה לימד רמח"ל תורה בנגלה, השמיע דברי תוכחה ונתן תיקוני תשובה לכל מאן דבעי. הלומדים בנגלה נחלקו לקבוצות לפי רמת ידיעתם והבנתם. והנה לדוגמה שני לשונות המאששים תיאור זה. אגרות, עמ' לב: "ורבים ת"ל מהבחורים שבים מעוון, ובאים ללמוד ולקבל תשובות, עד שאני צריך בס"ד לקבוע לימוד אחר; כי לא החדר מספיק, וגם לימוד הש"ס אינו שווה לכל הבאים. וע"כ אניח בחדרי אחד לומדי הש"ס, ובחדר אחר אקבע לימוד יותר קל ראוי לשומעיו. אך לומדי החכמה הם החברים יצ"ו, העושים תורתם עיקר ומלאכתם טפלה דבר יום ביומו; וגם הרופא פיראריסי בא בכל לילה ללמוד חכמה, וגם הרב [שבתאי] מאריני הכין לבוא". שם, עמ' קלג: "ועודני מחזיק בתומתי לכסות דברים שכסן עתיק יומין, וסוד ה' ליראיו לא דרשתי ברבים, כאשר חשבו עלי מחשבות אנשים לא תמימ־דרך; כי אם אלי יאספו לשמוע בלמחים חרדים לדבר ה' — הן רק תוכחת מוסר דברי כבושין אישים לפניהם... כי רק לשרידים אשר ה' קורא, מביני חכמה ומדע, ניתנו [חיבורי רמח"ל בקבלה], המה העומדים בסוד ה' המתלמדים עמדי ללכת בדרכיו". אמנם קצת התבטאויות מורות לכאורה שגם הוראת גילוי ה"מגיד" היתה פתוחה לכל, כגון דיבור זה (שם, עמ' מב): "אין אני כי אם מגלה חכמה, אשר צויתי בשם ה' להודיע ולגלות לבניו יקר תפארת גדולתו... מי יאמין — יבוא וישמח בשמחת ה', ומי לא יאמין — יכבד וישב בביתו". אולם נראה לי שדברים כאלה הם בגדר הצהרה רטורית מופלגת ואין לראות בהם אישור לטענת יריבי רמח"ל

על אף הגזירות הקשות שנכפו על רמח"ל באב ת"ץ לא נתפרדה החבילה והמשיך להורות ולהנהיג, אבל נזהר מפרסום פעולתו המיסטית והמשיחית ברבים, ככתוב באיגרתו מה' בחשוון תצ"א (עמ' ריט): "כי עתה לחלוטין בלבבי עצה להסתיר הסתר והצנע... עד עת לה', כי ה' יתן חכמה והיתה לי ולחברי כלם קדושים ואין לזר אתנו". לאחר זמן קצר החליט בתוקף הנסיבות לארגן מיסדר מיסטי חשאי במתכונת חדשה, המוצגת בתקנות משבט תצ"א, שנועד לפעול בהתמדה ובעוצמה רבה לתיקון השכינה וכלל ישראל לשם החשת הגאולה המשיחית. בתחילה לא נכללו במיסדר אלא שבעה חברים החתומים על "תקנות ראשונות", שנבחרו מקרב אנשי שלומו הנאמנים⁶, ותוך חודשים מספר הצטרפו

שנחפו לגלות רזים ברבים ללא הגבלה. אך פסקה בתפילות הווידוי של רמח"ל, הנמצאות בכ"י גינצבורג 745, שבתחילתה נאמר (א75) "רכ"ה אם גולנו מקדושך [כנראה צ"ל מקדושתך], להוציא למי שאין נכון לו... ", באה ללמד שלאחר זמן, בשעה שהחבורה היתה שרויה במצוקה, חשש שנכשל ב"גילוי סתרי תורה לאנשים שאינם מהוגנים", ש"מי שנכשל בכך גורם פירוד בספירות, וכאילו הוא גזול את השכינה מיסוד ומתפארת". כך פירשתי אותה פסקה בהערה לתפילות הווידוי, הכלולות במאמרי "תפילות מגנוי רבי משה חיים לוצאטו", שנמסר לדפוס יחד עם מאמרי: "שירים ופיוטים מגנוי רבי משה חיים לוצאטו", מולד, ז (תשל"ו), עמ' 364–372 [להלן: שירים ופיוטים], כפי שצוין שם בפתיחה (עמ' 347). פרסום המאמר נעצבב מסיבות בלתי-צפויים, ואני מקווה שיצא לאור בקרוב.

הווי אומר: "החברה הקדושה" של מתקני השכינה נוצרה כגרעין פנימי מוצק של חבורת "לומדי החכמה". כך יוצא בבירור מתוך הודעתו הראשונה של רמח"ל על התקנת סדרים חדשים בבית-מדרשו. אגרות, עמ' רלד: "וע"כ שמונו עצמנו לקבוע לימוד [בספרות הזוהר] שלא יהיה לו הפסק כלל, זה משפט: שבעה בחרנו אשר התנדבו לזה לקיים להם להיות בין כלם לומדים תמיד מן הבקר עד הערב, כל הימים לא יחשו". שאר "לומדי החכמה" המשיכו ללמוד כמקדם, ללא סדרי התיקונים המשיחיים האינטנסיביים, ואפילו ניתן להם לפי שעה למלא תפקיד של חבר המיסדר החשאי, כאמור ב"תקנות ראשונות", סעיף ז (עמ' ט): "שיוכלו כל א' מהחברים לזכות לפעמים גם לאחד א' מהחברים הקדושים עצמם". נמצא שהחבורה הקודמת התפצלה לשתי חבורות מיסטיות בעלות רמות שונות. בקבוצה של שבעת החברים הבחורים החתומים על "תקנות ראשונות" אין זכר לשלושה אישים שצוינו כחברים בכירים של החבורה בשנת ת"צ: רמד"ו, ישעיה רומאנין ומרדכי פיראריסי (ראה לעיל, הערה 4). בעותק המודפס חתום על "תקנות נוספות" "כמהח"ר ישעיה בכ' יוסף", שלפי שם האב הוא ר' ישעיה רומאנין הידוע, ואחריו חתום "ישעיה בכ' אברהם". אך בשני העותקים האחרים (ראה לעיל, הערה 2) נעדר השם ישעיה בן יוסף. בכ"י סינסינטי כינויו של ישעיה היחיד הוא: "כמהח"ר ישע" בכמר אברהם", ובכ"י אוקספורד: "כמהור"ר ישעיה במהר"ר אברהם רומאנין". משמע: אותו חבר, שאינו ידוע לי ממקור אחר, היה ממשפחת רומאנין, ואילו השם ישעיה בן יוסף נשתרשב בטעות בעותק המודפס. להלן, סמוך להערות 31–34 ובהערה 35, אדון בפשר חסרון שמותיהם של רמד"ו ור' ישעיה רומאנין. בין החתומים על "תקנות נוספות" נמנים גם "כ' מרדכי בכ' רפאל... כ' מרדכי בכ' בן ציון", אבל אף אחד מהם אינו זהה ל"כמהח"ר מרדכי פיראריסי" הנוכח באיגרת מטבת ת"צ (עמ' נג). אותו איש הוא בוודאי הרופא מרדכי פיראריסי הידוע, שהוכתר בכתר הרפואה בפאדובה ב־4 בדצמבר 1714 ושם אביו היה יעקב. עיין עליה: A. Modena & E. Morpurgo, *Medici e chirurghi ebrei dottorati e licenziati* nell' *Università di Padova dal 1617 al 1816*, Bologna 1967, 74–75, סימן 187 [להלן: מדינה ומורפורגו]; מ' בניהו, "ר' אברהם הכהן מזאנטי ולהקת הרופאים-המשוררים בפאדובה", הספרות, כו (אפריל 1978), עמ' 117. לפיכך עלינו לומר, ש"הרופא פיראריסי" הנוכח קדם (עמ' לב) כחכם מחוץ לחבורה ש"בא בכל לילה ללמוד חכמה" (ראה בהערה הקודמת) נשאר חבר-אורח ובגלגולה החדש של

אליהם חברים אחרים שעמדו במבחן וחתמו על "תקנות נוספות"⁷. במהלך פולמוסי רמח"ל לא נודע שמו של רמד"ו ברבים. גם בחייה הפנימיים של החבורה ובתולדותיה, כפי שהם משתקפים באוסף האגרות שבידינו, אין רישומו ניכר. חוץ משימוש כמפקח בבית-המדרש לא נתייחס לו שום תפקיד מיוחד⁸. לפיכך נוצר הרושם שעמד בשולי החבורה וקורותיה כאחד התלמידים מן השורה ששמעו לקחו של רמח"ל והיו כפופים למרותו. ואכן כך הוא מצטייר ברוב המחקרים אם מדובר עליו כלל. אמנם ר' חננאל ניפי הפליג בשבחיו וכתב עליו:

שמעתי נפלאות מתורתו, חסידותו וקדושתו, והיה תלמיד מובהק ונאמן ביתו של

החבורה בשנת תצ"א לא נכלל בה. על יחסי ידידות קרובים בין רמח"ל לפיראריסי הרופא למדים אנו גם מרשימת אלמנצי (מובאת: ספר השירים, ירושלים חש"ה, עמ' רכ): "שיר . . . ביום אשר התעטר בכתר הפילוסופיאה והרפואה כמ"ר מרדכי כהן בכמ"ר מנחם, ורמח"ל הקריבו למנחה אל מעלת החכם הרופא כמחה"ר מרדכי פיראריסי מורה דעת לאוהבו [המוכתר]".

7 הידיעה הראשונה בתעודות שבידינו על הרחבת "החברה הקדושה" היא באיגרת רמח"ל לרבו מחול-המועד פסח תצ"ב. שם, עמ' רמא: "ואמת אני אומר, כי בתחלה לא היו לי אלא שבעה חברים שקבלו עליהם בראשונה מה שקבלו, ואותם העמדתי בכל סוד. וחדשים באו נוספים אל הקדוש, וקודם שקבלו גם הם הייתי מלמד להם רק שטחיות הדברים ולא מלאני לבי לגלות להם שום [סודות], וכשקבלו עליהם כבר יצאתי ת"ל מכל פחד". איגרת זו נכתבה כהתנצלות על סדרי התקנות, שרינו אחריהם ור"י באסאן ביקש הבהרות. לפי נוסח המשפט שהבאתי ולפי תוכן האיגרת כולה סבור אני שנכתבה זמן ניכר אחרי הצטרפות החברים החתומים על "תקנות נוספות", ובינתיים הורחבה יותר מסגרת "החברה הקדושה" בהתאם לסעיף ט בתקנות הנ"ל (עמ' יא): "שכל מי שירצה לבוא להצטרף עמהם אח"כ, יהיה כאחד מהם בכל התנאים אשר נחפרשו עד כה". אך שבעת החברים הראשונים נשארו גם לאחר הרחבת המסגרת קבוצה בעלת זכויות יחירות, כאמור שם, סעיף ח: "קבלו [המצטרפים] עליהם, אם יצטרכו החברים הקדושים, החתומים ראשונה לעשות איזה דבר סתר בבה"ת [צ"ל בבה"מ] אשר לא ניתן לגלות להם יצאו משם בלא תרעומות כלל". באיגרת שהבאתי כאן, וכן באיגרת הקודמת (עמ' רלו-רלו), מדובר גם על תלמוד תורה בנגלה במחיצת "החברה הקדושה" ובקבוצות חיצוניות, אבל בשתי האגרות הדגיש רמח"ל בחריפות שלימוד הגמרא ודיני ההלכה הם דברים טפלים בעיניו, בבחינת פחיתות הכרחית, ויעודו הוא "להבין ולהשכיל בעומק רזי תורתו [לתיקון השכינה] . . . ואניח הקש והתבן הראוי לבהמה [דרך הפשט] — לבהמה, והראוי לאדם [דרך הסוד] — לאדם" (עמ' רמ). ועיין: "חשבי, קובץ של כתבי קבלה מגנוי רמח"ל בכתב-יד אוקספורד 2593", קרית ספר, נג (תשל"ח), עמ' 189-190 [להלן: קובץ רמח"ל]. טיעוניו של י' זנה, "אבני בנין (תעודות לחקר רמח"ל וחוגו)", ספר השנה ליהודי אמריקה, תרצ"ה, עמ' 218-221, שלימד ענייני הלכה היה יסוד עיקרי בבית-מדרשו של רמח"ל, אינם אלא מאמצים אפולוגיטיים תלושים מן המציאות. ועיין: "חשבי, דרכי הפצתם של כתבי קבלה לרמח"ל בפולין ובליטא", קרית ספר, מה (תשל"ל), עמ' 132, הערה 19 [להלן: דרכי הפצתם].

8 התעודה היחידה השייכת לפולמוס שרמד"ו חתום עליה היא "עדות ראשי קהלת פאדובה על דבר תיבת-הספרים של רמח"ל" מיום י"ט בטבת תצ"ה (אגרות, עמ' רצג-רצד). תעודה זו נכתבה לבקשת ר' ישעיה באסאן, ורמד"ו נמנה עם חכמי הקהילה החתומים בסדר זה: "שבתי בכמה"ר יצחק מריני וצ"ל משרת הקק"י, יעקב ישראל בכמה"ר אברהם חזק וצוק"ל, ישעיה בכמ"ר יוסף רומאנין וצ"ל, משה דוד בכמ"ר שמואל ואלי יצ"ו, יצחק שבתי בכ"ר יהודה רוקקה". אביו של רמד"ו נפטר בי"ד בכסליו תצ"ו, כרשום בהעתק של כתובת מצבתו, השמור במשרדה של קהילת פאדובה וקראתיו בביקורי שם בשנת תשל"ז.

התנא האלהי מוהר"ר משה חיים לוצאטו הקדוש זללה"ה, והיה חכם כולל ודרשן מופלא ומקובל אלדי... והיה ש"ץ בבה"כ ספרדים, ולומד תורה מעומד, ולא היה הולך לישן בלילה עד שכל היאודים של ק"ק חזרו לביתם בשלום, ומתפלל בעדם כדי שלא יאונה אליהם רעה וה' ישמרם בחסדו.⁹

בתיאור זה, שמקורו בודאי במסורת פאדובנית נאמנה, מוצג רמד"ו כפטרון קדוש של הקהילה בחייו. גם אחרי מותו שמרו זכרו לדורות, ו"תפלה על קברי הצדיקים", שרמח"ל חיברה על הצדיקים בכללם, נהגו לומר "על קבר הרופא ר' משה דוד וואלי"¹⁰. אך גם בדברי ההערצה של ניפי מתואר רמד"ו ביחס לרמח"ל כ"תלמיד מובהק ונאמן ביתו", ותו לא. באספקלריה זו הונמכה קומתו ונתקפח מעמדו האמיתי בחבורה. רק אצל אלמנצי מצויות קצת ידיעות שיש בהן כדי להעמיד את יחסי רמד"ו לרמח"ל על בסיס שונה, אבל הן מובאות במפוזר ברמזים מובלעים ובלתי-מחוזרים והחוקרים לא תפסו את חשיבותן. בחקירותי העליתי ידיעות נוספות המפצות אור חדש על דמותו האישית ועל מעמדו בחבורה, ואצרף אלו לאלו לשם קביעת מקומו בתולדותיה כהוייתו.

ב. קבוצת מקובלים ב"חברת מבקשי ה'" בהנהגת רמד"ו

בתיאור ימי נעוריו של רמח"ל כותב אלמנצי¹¹:

מדי יום ביומו מח"ל היה הולך ללמוד בחברת מבקשי ה"י (עתה בשם מטיבי צעד) [ההדגשות במקור], ושמה דבקה נפשו באנשי שם ההולכים בתורת ה' להורות את בני ישראל אם בתורה שבכתב ואם בתשבע"פ, הלא המה ר' ישראל חזקיה טריויש, הרופא ר' משה דוד וואלי ור' יעקב חזק... ושלשתם בקיאים היו בדרכי הקבלה, ובשמעם תשוקת מח"ל לדעת ולהעמיק בענינים ההם נעשו לו חבריו, ובחרו להם מקום אחד בחברה ההיא ומקום א' בביתו להמתיק סוד יחדו, והתחילו להגות בספרי האר"י, הרמ"ז ומקובלים אחרים.

לפי תיאור זה נראה לכאורה שבו בזמן ייחדו מקום ללימוד חכמת הקבלה בבית-המדרש של "חברת מבקשי ה'" ובבית מגוריו של רמח"ל. אך אין ספק בעיני שאלמנצי ערכב כאן

9 גיפירגירונדי, תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה, טריאסט 1853, עמ' 247, 249. במציבתו, שנוסח כתובתה מובא שם, נרשם: "הפ"ש [?] מע' הח' הרופא המקובל האלדי כמהה"ר משה דוד וואלי זצ"ל; גלב"ע [נפטר לבית עולמו] שנת תקל"ז".

10 "אלמנצי, תולדות ר' משה חיים לוצאטו מפאדובה", כרם חמד, ג (תקצ"ח), עמ' 140, הערה 41 [להלן: תולדות רמח"ל].

11 שם, עמ' 114. בסדרי תפילות שבכמה כתבי-יד רשום שנהגו לומר על קברו של רמד"ו את תפילות רמח"ל לערב ראש השנה ולערב יום הכיפורים. עיין: מ' בניהו, "תפילות שנתייחסו לרמח"ל ואינן לו ושלא נזכר בהן שמו והן לו", סיני, עח (תשל"ו), עמ' רכג, רלד-רלט.

מוקדם ומאוחר. הידיעה על התחלת לימודו של מח"ל הצעיר בבית-המדרש ציבורי בחברת גדולים ממנו בתורת הסוד מקורה במסורת שהיתה נפוצה בקהילת פאדובה. בית-המדרש של "מבקשי ה'" היה קיים עוד בזמן כתיבת המאמר הביוגרפי בשינוי השם, ובשולי הציון ש"בחרו להם מקום אחד בחברה ההיא" העיר אלמנצי בסלידה¹²:

עוד היום סגור יהיה לא יפתח המקום ההוא [החדר המיוחד בבית-המדרש, שקבוצת לומדי הקבלה התבודדה בו]... וייראו מגשת אליו הבורעים בעם, ופסחו על הפתח פן יקראם אסון כבואם בתוכו... האנשים האלה שלמים הם אתנו? כסילים מתי תשכילו!

ואילו הקמת בית-המדרש בבית אביו של רמח"ל, שאלמנצי הסתמך על אגרות מאוחרות להוכחת קיומו¹³, בוודאי לא נתרששה בראשית דרכו של רמח"ל בעולם הקבלה, אלא לאחר שהתעלה במדריגות ההשגה המיסטית, כפי שאברר. לפיכך גם דברי אלמנצי בהמשך הפסקה שהבאתי: "והיה [רמח"ל] ראש לכלם" וכו', אינם הולמים את תקופת הלימוד ב"חברת מבקשי ה'" אלא יש לשייכם לשלבים שלאחריה¹⁴. לפי ידיעותינו על שלושת האישים, שמח"ל הצעיר נספח אליהם לשם כניסה עמוקה לפרדס הקבלה, ברור שראש הקבוצה בחכמת הנסתר היה רמד"ו, אשר בשחר נעוריו של רמח"ל כבר הוציא מתחת ידיו כתבי קבלה¹⁵. דבר זה היה ידוע לאלמנצי, כפי שמעיד ציונו שוואלי היה "ר ב [ההדגשה שלי — י"ת] ואח"כ חבר לרמח"ל בעניני קבלה"¹⁶.

12 תולדות רמח"ל, עמ' 130, הערה 15. מתוך השם "מטיבי צעד" למדים אנו שגם רמ"ש גירונדי התכוון ללימודו של רמח"ל בבית-המדרש של "מבקשי ה'" בכותבו בראש הקובץ "ליקוטי קבלה" (כ"י בית-המדרש לרבנים בני-ירוק Mic. 1599), שרמח"ל "פרח כארז בלבנון [רמז ששימש חזן-ש"ץ; עיין: אלמנצי, שם, עמ' 115] בבית הכנסת הגדולה ק"ק אשכנזים ובמדרש החדשים הנקרא לקח טוב ומטיבי סעד [נוסח אלמנצי 'מטיבי צעד' הוא כלשון הכתוב: משלי ל כט] אשר פה העירה יע"א, והורה שם חכמת האמת לתלמידיו וצ"ל וזכה לשמוע קול עיר וקדיש מן שמיא נחית לגלות לו רזי התורה וסודותיה". אך תיאור זה מסורס לגמרי, שכן ברור בהחלט כי גילויי ה"מגיד" נתרששו ונלמדו בבית-המדרש שהיה בדירת רמח"ל. במאמרו על תולדות רמח"ל לא הזכיר גירונדי כלל את "מדרש החסידים" דייבר אך ורק על בית-המדרש שרמח"ל פתח בביתו, וגם שם התיאור מבולבל ומנוגד למציאות. עיין: כרם חמד, ב, 1836, עמ' 55.

13 עיין: תולדות רמח"ל, עמ' 131, הערה 16; עמ' 160–161, הערות 102, 104.
14 בעקבות תיאורו המטעה של אלמנצי הוסיף א"מ הברמן תסבוכת בעניין הלימוד ב"חברת מבקשי ה'". עיין: ס' לשון למודים, חלק שני וחלק שלישי, ירושלים תש"ה, מבוא, עמ' ח.
15 שני הכרכים של "ספר הליקוטים" שבכתב-יד נתחברו בשנים תע"ז–תע"ח, בזמן שרמח"ל, יליד תס"ז, היה בן י"א ורמד"ו, יליד תנ"ו, היה בן כ"א–כ"ב. עיין להלן, הערה 69 וסמך להערות 76–94. לפי הציון אצל מדינה ומורפורגו, סימן 184, עמ' 73–74, הוכתר רמד"ו בכתר הרפואה ב"22 באוקטובר 1713 (תחילת חשוון תע"ד). תאריך זה מוקשה, כי לפיו סיים את לימודיו באוניברסיטה בהיותו בן י"ח! ר' יעקב חזק היה קשיש גם מרמד"ו בשש שנים בקירוב, אבל גדולתו היתה בעיקר בהלכה. עיין: גיפיר-גירונדי, עמ' 148, 150; מ' בניהו, ר' חיים יוסף דוד אוזלאי, ירושלים תשי"ט, עמ' ע, הערה 73. אין בידי ידיעות על גילו של ר' ישראל חזקיה טריויס, אבל לפי תיאורו של אלמנצי אין ספק שגם הוא היה

איננו יכולים לקבוע בוודאות מתי נכנס רמח"ל ללמוד ב"חברת מבקשי ה'", אבל צירופן של כמה ידיעות נותן מקום להצביע על מועד סביר כקרב לוודאי. ר' ישעיה באסאן, שישב על כס הרבנות בפאדובה בשנים תע"ה–תפ"ב (או ראשית תפ"ג), הצהיר במפורש שבזמן לימודו של רמח"ל בבית-מדרשו עיין גם בכתבי קבלה שנמצאו שם ונפשו חשקה בהם, ו"אז רעיוניו פשטו בעמק הסודים, התעלס באהביהם רוח דודים"¹⁷. ר' יקותיאל מוילנה כתב בסוף תפ"ט ש"אף גם קודם כשהיה בן י"ד שנים היה יודע כל כתבי האר"י בע"פ"¹⁸, ואם כי זוהי עדות שמיעה מאוחרת של עד מפי עד הכלולה במכתב תעמולתי מוגזם, אין ספק שגרעין עובדתי מונח ביסודה, ולפחות רשאים אנו להסיק ממנה שבשנת תפ"א בקירוב כבר היה רמח"ל בן-בית בתורת הקבלה¹⁸*. אופיה הקבלי המובהק של הקדמת המחבר לחלק השני של ספר "לשון למודים" במהדורתו הראשונה, שנכתבה בשנת תפ"ד, הולמת ומחזקת מסקנה זו¹⁹. על סמך ידיעות אלו מניח אני שראשית עיונו של רמח"ל בכתבי קבלה היתה

גדול בשנים מרמח"ל. יש לציין שלושה אישים נוספים הידועים כחברים בכירים בחבורת רמח"ל, שהיו קשישים ממנו: ר' ישעיה רומאנין — עיין: מ' בניהו, "כתביו של ר' ישעיה רומאנין מפאדובה", בראילן, די-טו (תשל"ז), עמ' 181, 187; ר' יקותיאל מוילנה — עיין: תשבי, דרכי הפצתם, עמ' 150, הערה 122; ר' יצחק מאריני — שתי ראיות לקשיותו: לימודו באוניברסיטה בשנת 1716, בשנתו הי"א של רמח"ל (ראה להלן, הערה 53); מהזכרת שירו של ר' ישעיה באסאן לחתונתו בנוסח המוקדם של "לשון למודים" (ירושלים תש"ה; ח"ב, לימוד ה, עמ' מז), שנחבר בשנת תפ"ד, למדים אנו שנשא אשה בשנתו הי"ז של רמח"ל או קודם לכן (וכבר עמד על כך ב' קלאר; עיין: ספר השירים, עמ' מג–מד). המהדיר א"מ הברמן פרסם את שירו של ר"י באסאן כנספח ל"לשון למודים" (עמ' סט–עז).

16 תולדות רמח"ל, עמ' 140, הערה 41.

17 אגרות, עמ' נט. לשונת כהונתו של ר"י באסאן בפאדובה עיין: מ' וילנסקי, "לתולדותיו של ר' ישעיה באסאן", קרית ספר, כז (תשי"א), עמ' 113–114.

18 אגרות, עמ' יט.

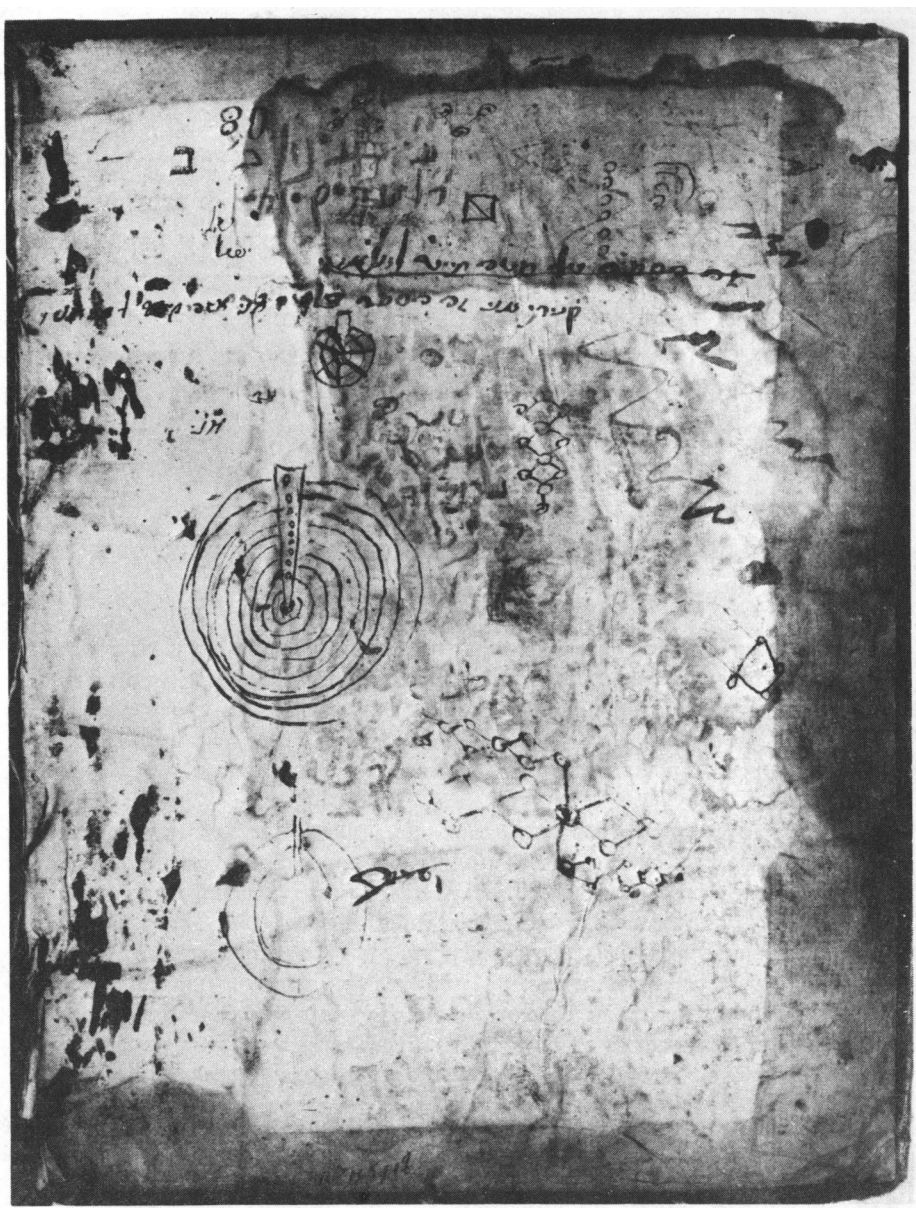
18] הדעת נותנת שבאותה שנה בהיותו בן י"ד עדיין לא היה ביכולתו לחבר כתבי קבלה, וכך מורים הנתונים המובאים בפנים. אמנם באחד ההעתקים של "מסכת ראש השנה" (כ"י אוקספורד 2307, א1–א15, קספור שני), רשום בסופה: "היום יום א' כ"ח אלול שנת התפ"א בפאדובה", אבל בשנות ת"פ לא חל כ"א באלול ביום א' אלא בתפ"ז, ואילו בתפ"א חל בשבת, ומכאן ש"התפ"א" היא פליטת קולמוס של המעתיק וצ"ל התפ"ז. מ' בניהו, כתבי הקבלה של רמח"ל, ירושלים תשל"ט, עמ' 64 [להלן: כתבי הקבלה]. עמד על הליקוי ובכל זאת התעקש לקיים את התאריך המשובש. "מסכת ראש השנה" פורסמה אשתקד בהדפסה משוכללת כנספח לספר קיצור הכוונות, מהדורת חיים פרידלנדר ויוסף ספינר, בני-ברק תשל"ח, עמ' קעג–קפב. ועיין: שם, מבוא, עמ' 13, 16. בניהו לא הסתפק באישור השיבוש הגלוי, אלא במעוף דמיונו חלה בשנת תפ"א גם חיבורם של "עשרה פרקי משנה", תמצית שיטתית של עיקרי קבלת האר"י שרמח"ל כלל אותם ב"מאמר הויכוח". עיין: כתבי הקבלה, עמ' 123–124. ועיין מאמרי: "קובץ רמח"ל", עמ' 194–195; ושם, הערה 156.

ספרו של בניהו יצא לאור במחצית השנייה של שבת תשל"ט, למעלה מחודש לאחר שמאמר זה נמסר לפרסום. לפיכך בכל מקום שראיתי צורך להתייחס כאן לספר החדש הוספתי הערה או השלמה להערה בסוגריים מרובעים. וראה מה שכתבתי במאמרי: "עקבות רבי משה חיים ולוצאטו במשנת החסידות", ציון, מג (תשל"ח), עמ' 204–206, הערה *8 (להלן: עקבות רמח"ל).

19 במאמרו "בשער המגדל" (על גבול הישן והחדש, ירושלים 1951, עמ' 32–36) הביא פ' לחובר ידיעות אלו

כתב יד בית המדרש לרבנים, ניריורק, Mic. 1615: רשימות ושרטוטים קבלים של משה חיים לוצאטו מימי נעורו

כתב־יד בית המדרש לרבנים, ניריורק, Mic. 1615 רשימות ושרטוטים קבליים של משה חיים לוצאטו מימי נצרותו

בשנת ת"פ, בהגיעו לגיל בר-מצווה, ובאותו זמן הצטרף לחוג לומדי הקבלה ב"חברת מבקשי ה'".

מצאתי חיזוק רב לידיעת אלמנצי במקור מפתיע. בכ"י בית-המדרש לרבנים בני-יורק Mic. 1615, המכיל ספר "אוצרות חיים" לר' חיים ויטאל ובשוליו הערות וביאורים רבים בכתיבת רמח"ל²⁰, רשום בתחילתו מעבר לכריכה: "זה הספר שלי משה חיים לוצאטו [?] ²¹", ובשורה אחרת: "קניתי אני זה הספר הלקטים [?] ²² אני משה חיים לוצאטו [?]". באותו עמוד נמצאים שרטוטים גראפיים של הספירות כשרשרת ובצורת עיגולים ויושר על-פי קבלת האר"י, ושרבוטים של אותיות ומלים, קווים ונקודות. גם בעמוד הבא (1א), בדף שלפני התחלת החיבור הקבלי, נמצאים קצת שרטוטים ושרבוטים כנ"ל, ובצד ציונים בענייני שמות קדושים, מלים ושמות אנשים באיטלקית²³, וכן רשימה זו: "זה הספר של חברת מבקשי ה' יצ"ו". בכתיבות האישיות ובשרטוטים ניכר שנרשמו ביד בלתי-מאומנת, ובציורי הספירות יש לראות גישושים טירונים של הנער רמח"ל בכניסתו לפרדס הקבלה²⁴. הווי אומר: הנער המתלמד בקבלה העביר ספר שקנה בכספו לרשות "חברת מבקשי ה'" לאחר שהצטרף לקבוצת הלומדים בה.

התעצמותו של רמח"ל בחכמת הקבלה בהיותו בן י"ז נתנה אותותיה לא רק ברעיונות עיוניים שהביע במהדורה הראשונה של "לשון למודים", אלא גם בפעולות מיסטיות שעשה

במשולב כדי להוכיח, בניגוד לדעה שהיתה שגורה במחקרים, שרמח"ל עסק בתורת הקבלה בגיל רך. אך לא הזכיר כלל את הידיעה על לימוד הקבלה ב"חברת מבקשי ה'", שיש בה סיוע חשוב לטענותיו.

20 מסתבר שרשימות אלו שימשו יסוד ל"פירוש תחלת הא"ח" (אגרות, עמ' רכ; ועיין: שם, עמ' רסג). בתחתית העמוד כתוב בכירור: לוצאטו!

21 בראש החיבור רשום קודם באותיות מרובעות "ס" א"ח", ואחר-כך באותיות-כתב איטלקיות: "לקוטי הקדמת הקבלה".

23 יש לציין במיוחד את השם Salomon Racach Paduwa; הגביר הנדבן ר' שלמה רקח נזכר הרבה כתומכם של רמח"ל וחבורתו, אבל בתעודות שבידינו מת"צ ואילך הוא מתואר כתושב ויניציאה ואף החזיק שם ישיבה. עיין: אגרות, לפי הערכים "רקח" ו"שלמה רקח" במפתחות; חשבי, דרכי הפצתם, עמ' 140, הערה 63; 146, הערה 96; 147-148, ושם הערה 111. כאן נראה שקודם היה תושב פאדובה. לפיכך מסתבר שהיה גם פטרונו של "חברת מבקשי ה'" וקשריו עם רמח"ל ובני חבורתו נוצרו בשנות ת"פ בפאדובה.

24 הנני מפרסם כאן שני עמודים אלה בפקסימיליה. הריני מביע תודה עמוקה להנהלת הספרייה של בית-המדרש לרבנים בני-יורק, ובפרט למנהלה ד"ר מנחם שמלצר, שבשנותיו במוסד כפרופסור-אורח בשנת תשכ"ז הואילו לצלם עבורי כתב-יד זה וכתב-יד אחרים שבאוצרם ונתנו לי רשות לפרסמם בשלימותם או בחלקם. כנראה מתוך הבנה מוטעית של רשימות אלו הגיע מ' בניהו לקביעה אבסורדית, שבגלגולה החדש בשנת תצ"א "נקראה [חבורת רמח"ל] בשם 'חברת מבקשי ה''" (סיני, פב, תשל"ח, עמ' מב). [השערת נאמנתה. עיין: מ' בניהו, כתבי הקבלה, עמ' 116-117. נוסף להבנה מוטעית מצויות שם גם זריות אחרות: רשימותיו האישיות של רמח"ל בכתיבה ילדותית ושרטוטי הגראפיים לא נזכרו כלל; דברי אלמנצי מובאים בהערות-אגב בלבד (שם, עמ' 57, הערה 23), והידיעה החשובה שהבאתי בפנים הושמטה כליל; השם "חברת מבקשי ה'" נעשה מיניה וביה כינוי קבוע לחבורת רמח"ל, ובדרך זו נמסר לקוראים חידוש מופלא שבתפילות ובשירים שבכ"י גינצבורג 745 כלולות יצירות שנכתבו "ליום היווסד חברת מבקשי ה'" (שם, עמ' 99), קרי: תפילה ופיוט לליל י"ז בשבט! ועיין עוד: שם, עמ' 192, 258.]

לשם התעלותו בהשגת נסתרות. בגוללו את פרשת התגלות ה"מגיד" כתב בשנת ת"ץ באיגרתו לר' בנימין הכהן²⁵: "שנים שקדתי על ענין היחודים ליחד יחודים, כמעט בכל רביע שעה יחד א', כאשר אני מתמיד גם עתה ת"ל", ובכוח "התמדת היחודים" זכה לקבל גילויים ממרום. הציון "שנים" לפני ראש חודש סיון תפ"ז מתאים לשנת תפ"ד, ולכל המאוחר לשנת תפ"ה. התעוררותו להפעלת "יחודים" ותוצאותיה בהתגלות ה"מגיד", מלאכים ונשמות צדיקים, מוכנות הן על-פי הוראות בספרות הקבלה, ובייחוד ב"שער רוח הקודש" לר' חיים ויטאל, והן על רקע של התרחשויות תדירות בתנועה השבתאית בכלל ובחוגים שבתאיים באיטליה בפרט²⁶. אך סביר להניח שהגילויים ממרום שפעלו בנפשו של רמד"ו בשנות קיומה של קבוצת לומדי הקבלה ב"חברת מבקשי ה'", שאביא להלן ידיעות עליהם, שימשו מניע קרוב וישיר בעילוי השגתו המיסטית של רמח"ל.

הדעת נותנת שהפעלת ה"יחודים" והתגלות ה"מגיד" נתרחשו בהתבודדותו של רמח"ל במקום מגוריו בבית אביו. כמוכן מחוץ לשעות ההתבודדות ב"יחודים" המשיך לעסוק בלימוד הקבלה. אך שאלה קשה היא אם מקום לימודו עדיין היה ב"חברת מבקשי ה'", או שמא משעה שהחל ב"התמדת היחודים" בביתו גם לימודו נעשה שם והתיק עצמו מבית-המדרש הציבורי, ואם כך — האם באותו זמן למד ביחידות או משך עמו את חבריו ללימודים משותפים במחיצתו? בשתי עדויות חשובות יש עניין ישיר לשאלה זו, אבל תוכנן

25 אגרות, עמ' לט.

26 קבלת גילויים באמצעות "מגידים" ובדרכים אחרות היו נפוצים ומילאו תפקידים מרכזיים בתנועה השבתאית מראשיתה ובמהלך התפתחותה. האישים המפורסמים ביותר, שגילוייהם וידיעות מפורטות עליהם נשתמרו בספרות השבתאות, הם נתן העוזי וא"מ קארוויו. עיין: ג' שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, תל-אביב תשי"ז, לפי הערכים המתאימים במפתחות: מ' בניהו, "התנועה השבתאית ביוון", ספונות, יד (תשל"א-תשל"ח), כנ"ל. בתי-המדרש של ר' אברהם רויגו במדינה ור' בנימין הכהן ברג'יו שימשו תחנות ומחנות ל"מגידים" שבתאיים נודדים וקבועים. כידוע, הישיש ר' בנימין הכהן הספיק עוד לברך על ה"מגיד" של רמח"ל, ואף ביקש להתברך ולהתבשם מגילוייו. עיין: אגרות, עמ' מה-מט, ועוד. רמח"ל פגש את ר' בנימין הכהן פנים אל פנים בביקורו ברג'יו בשנת תפ"ט, ואולי עמד במחיצתו גם קודם לכן. באותו ביקור, שנערך לפני פרסום עניין ה"מגיד" באגרות ר' יקותיאל והדיהן, גילה את הסוד לר' ישעיה באסאן בלבד בלחישתו, ולאחר זמן התנצל על העלמתו מרב"ך שראה בו רבו הנערץ והנשגב, כפי שכתב בקשר לקטרוגו של ר' משה חאגיז על פעילותו (שם, עמ' כז): "ואני באמת כי לולי כבוד הזקן הקדוש כמוהר"ר חמיו נר"ו, אשר ידעתי כי חביב הוא לקונו עד להרבה ובעדו הסתרתי עצמי עד היום הזה, כי כן יפה לי להיות חולק כבוד לרב — עתה הראיתי לחגיש מה יהיו חלומותיו דבר מי יקום". ועיין: שם, עמ' כז, כח-לא, לו. לפיכך חשובים ביותר לענייננו שני ה"מגידים" השבתאיים שפעלו בבית-מדרשו של רויגו, ורב"ך שמע לקחם בהתפעלות והאמין בהם. עיין: י' תשב"י, "ה'מגיד' השבתאי הראשון בבית-מדרשו של ר' אברהם רויגו", נתיבי אמונה ומינות, רמת-גן 1964, עמ' 95-98; ג' שלום, חלומותיו של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי, ירושלים תרצ"ח, עמ' לב-לג. יש לציין ש"יחודי" נתן העוזי נדונו בחילוף מכתבים בין ר' ישעיה באסאן לרמח"ל בקשר לגילויי ה"מגיד" שלו. עיין: י' תשב"י, "יחסו של ר' משה חיים לוצאטו אל השבתאות", שם, עמ' 170-172.

בעייתי ואין להסיק מהן מסקנות חותכות. באיגרתו לרבני ויניציאה מג' בשבט ת"ץ כתב ר' ישעיה באסאן שאחרי צאתו מפאדובה —

הוא [רמח"ל] נטע אהלי אפדנו, והיה כל מבקש ה' ידרוש לשכנו, וישלח פארטיו, ויפוצו מעינותיו, ויהיו יום יום שעשועיו, עם חבריו ורעיו, להקים סכת התורה, ביראת ה' טהורה, בעין ובמעשה, ריח ניחוח אשה²⁷.

באיגרת לרבה של האמבורג, המודפסת בכותרת "רבני פאדובה לר' יחזקאל", אבל לאמיתו של דבר נכתבה בחבורת רמח"ל בידי ר' ישעיה רומאנין שחתם עליה כ"סופר ישיבת פאדובה" בשם ועד הישיבה, נאמר²⁸:

ויהי בנסוע הארון, ארון האלקים כמוהר"ר רי"ב הנ"ל, מקהלת קדשנו לק"ק ריגיו יר"ה — בבית מדרשו הרבה [רמח"ל] התבודדות ופרישות, ותורתו אומנתו, יום ולילה לא שבת. שם נגלו אליו האלקים בשנת התפ"ו, כאשר באמת ואמונה הגד הגיד לנו אחרי הגלותו אלינו; כי מתחבא ומתעלם ישב כשנתים וחצי, הסתר דבר הגדולה הזאת אשר עשה לו האלקים.

לכאורה שתי התעודות מורות בבירור שמשנת תפ"ד בקירוב, מזמן התחלת עיסוקו ב"יחודים", גם מקום לימדו של רמח"ל היה בביתו. אולם שני התיאורים אינם תואמים מבחינת אופן לימדו: לפי דברי ר"י באסאן נראה שבאותו זמן התחיל לפעול כראש חבורה, ואילו לפי ר"י רומאנין בתחילה עשה "תורתו אומנתו" ב"התבודדות ופרישות" ורק כעבור זמן, אחרי התגלות ה"מגיד", נעשה מורה ומנהיג, קודם לחברים בודדים ואחר-כך לקהל רחב. תיאורו של באסאן בוודאי אינו מדויק, כי ברור בהחלט שפעולתו של רמח"ל בפומבי לא החלה לפני שנת תפ"ט, ומתוכן האיגרת כולה מוכח שהכותב דחס את האירועים בקיצורים ובדילוגים והדברים שהבאתי מתאימים לתקופה שלאחר התגלות ה"מגיד". גם רומאנין לא התכוון להגיש דין-וחשבון מפורט ליריבי רמח"ל על שלבי התפתחותו, ותיאורו אינו מוציא מכלל אפשרות שבשנים תפ"ד-תפ"ז המשיך רמח"ל ללמוד בחבורה בבית-המדרש של "מבקשי ה'".

הנני נוטה להכריע את הכף לצד זה, ולדעתי תעודה חשובה שבידינו מלפני התגלות ה"מגיד", מיום י"ג בתשרי תפ"ו, מחזקת את סברתי. זוהי תעודה רשמית מטעם הרבנים והפרנסים של קהילת פאדובה²⁹, ובראשם ר' שבתי מאריני, שהחליטו —

27 אגרות, עמ' נט.

28 שם, עמ' פז. לאופן כתיבתה וחתמתה של האיגרת עיין: שם, עמ' צה, קז, קלב.

29 תעודה זו, הנמצאת בפנקס הקהילה והעתקתה מתצלומה שבארכיון הכללי לתולדות ישראל בירושלים (סרט-מיקרו 3123 HM), נתפרסמה בפאקסימיליה ובתרגום איטלקי. עיין: P. Nissim, "Sulla data della laurea rabbinica conseguita da Moshé Chajim Luzzatto", *La Rassegna mensile di Israel*, XX (1954), pp. 499–503.

להכתיר בכתר החברות לשלשת המיוחסים והיקרים, כי מנעורם ועד עתה האל נטע בלבם להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד את אמרת אלוך צרופה, ה"ה כמ"ר ישעיה יצ"ו בכמה"ר יוסף רומאנין ז"ל, ו ה ח כ מ [ההדגשות שלי — י"ת] כמ"ר משה דוד בן הנעלה כמ"ר שמואל וואלי יצ"ו, ולכמ"ר משה חיים בן הנעלה כמ"ר יעקב חי לוצאטו יצ"ו. בראות מעלותיהם הנ"ל כי הם צורבא דרבנן ראויים לסמיכה, יען כי גלוי וידוע את רב טיבם והשכלתם ותבונתם ופעולותיהם ושמעשיהם יקרובם, אחר שגמרו בדעתם להיות תורתם אומנותם, התקינו שמכאן ולהבא ב"ה שמותם אשר יקראו להם, ובפרט להעלותם לקרוא בתורה, מעלת החבר רבי ישעיה רומאנין יצ"ו, ומעלת החכם החבר רבי משה דוד ווא"לי יצ"ו, ומעלת החבר רבי משה חיים לוצאטו יצ"ו.

ההכתרה המשולשת ושבח המוכתרים, ובייחוד הציון "שגמרו בדעתם להיות תורתם אומנותם", באים ללמד שעסקו בתורה בחבורה. אני סבור שכאן לפנינו גרעין מרכזי של חבורת רמד"ו ב"חברת מבקשי ה'" בשלב האחרון של קיומה לפני התגבשותה של חבורת רמח"ל שהביאה לביטול החבורה הקודמת³⁰. גדולתו היתירה של רמד"ו בין ה"חברים" מובלטת בתעודה בתואר "החכם" המצורף לשמו בלבד³¹.

30 עיין לעיל, סמוך להערות 4–5. לכאורה קשה, שבתעודת ה"חברות" הקבוצתית אין זכר לר' ישראל חזקיה טריזיס ולר' יעקב חזק, הנמנים אצל אלמנצי יחד עם רמד"ו כלומדי הקבלה ב"חברת מבקשי ה'", שרמח"ל הצטרף אליהם. החשובה היא: ר"י טריזיס עדיין לא נמצא ראוי לסמיכה, ואילו ר"י חזק הוזכר באגרות ובתקנות בקביעות בתואר "כמהח"ר" הוסמך בוודאי לפני תפ"ו. לגבי ר' ישעיה רומאנין, שאינו נמנה עם "מבקשי ה'" אצל אלמנצי, מסתבר שהצטרף לקבוצה אחרי רמח"ל. יש להניח שגם ר' יצחק מאריני, שהיה איש-סודו של רמח"ל מיד אחרי התגלות ה"מגיד" במעמד שווה עם ר"י טריזיס, השתייך לקבוצת "מבקשי ה'". שמו נעדר מתעודת ה"חברות", משום שגם הוא עדיין לא הגיע לדרגת "חבר" בלימודי הלכה. ר"י חזק קיבל התרת הוראה והוכתר בתואר "הרב הכולל" באלול תצ"ז, ויחד אתו הוכתרו בתואר "חבר" ר' יצחק בן ר' שחתי מאריני, ר' ישראל חזקיה טריזיס, ר' שמואל חי כ"ץ מהחזונים ור' שלמה בן ר' יעקב מנחם טריזיס. בתעודת הסמכה קבוצתית זו, שאף היא נשתמרה בפנקס הקהילה ותצלומה נמצא בארכיון הכללי לתולדות ישראל בירושלים (סטר-מיקרו 3116 HM), נזכרים ארבעת ה"חברים" כתלמידי ר"י חזק בציון "תרי זוגי דרבנן חברי"ם מקשיבים לקול חכמתו". אך בוודאי לא מקרה הוא שכל חמשת המוסמכים היו שייכים לחבורת רמח"ל, שאחרי צאתו מפאדובה בתצ"ה עמד רמד"ו בראשה כפי שיתברר, ופירושו של דבר שההסמכה היתה מכוונת לחלוק כבוד גם לקבוצת תלמידי רמח"ל ורמד"ו בחכמת הקבלה ובדרכי חסידות. יש לצרף את הידיעות שבתעודה זו על ר' יצחק מאריני ור' שלמה טריזיס לחיאורם במאמרו של: מ' בניהו, "שירים ליום חתונתו של רמח"ל", שי להימן — ספר הברמן, ירושלים תשל"ז, עמ' 53–55. תעודת ההסמכה אינה נזכרת שם.

31 כנראה רמד"ו כבר היה נשוי בעת ההסמכה. הנחה זו אינה סברה בלבד על-פי גילו, היותו בן שלושים בשנת תפ"ו, אלא היא מעוגנת גם בידיעה עובדתית. באחת הרשימות האישיות המשולבות בכתביו נאמר (כ"י המחיאון הבריטי 625,385): "כאן ביום כ' לחדש אייר [תפ"ז], והוא היום אשר יולדתי בן . . .". ידיעה זו מפריכה את קביעתו של: מ' בניהו, "שירי חופה חדשים לרמח"ל", הספרות, כד (ינואר 1977), עמ' 96, שרמד"ו "נשא אשה בונציה בשליש האמצעי של חודש סיון בשנת ת"צ", על סמך אזורם של "נישואי כ' משה דוד" בוויציציאה באיגרת מכ"ו בסיון ת"צ (אגרות, עמ' קנ). זוהי משענת רצוצה גם

ג. מעמדו המיוחד של רמד"ו בחבורת רמח"ל

בידיעות על רמח"ל ובני חבורתו מזמן התגלות ה"מגיד" ואילך חוזר ונשנה שמקום לימודם ופעולתם היה בבית אביו. שם התקיים בית-מדרש קבוע בכל גלגולי החבורה גם אחרי צאתו של רמח"ל מפאדובה³², כלומר: לומדי הקבלה העתיקו שמה את מושבם מ"חברת מבקשי ה'" ונעשו תלמידיו של חברם הצעיר בעל ה"מגיד". אולם מעמדו המיוחד של רמד"ו, שלפי דעתי היה ראש החוג ב"חברת מבקשי ה'", לא נחבטל עם ביטול החוג אלא המשיך לפעול במחיצתו של רמח"ל כשותף נסתר בהנהגת החבורה, ולאחר זמן כשרמח"ל השתקע באמסטרדאם נעשה ראש החבורה במקומו. אציין את הראיות העיקריות לקביעות אלו.

1. רמד"ו, שנתמנה לפקח על סדרי החבורה יחד עם רמח"ל ור' יקותיאל מוילנה, אינו חתום על התקנות ולא נמנה עם החברים שנקבע להם מקום ישיבה ליד השולחן שלמדו עליו

לפי כינויו של החתן, שכן רמד"ו נזכר באגרות בתואר "כמהח"ר" כיאה לו ובצירוף שם משפחתו. גם בתעודת מינוי המפקחים, שבנוסחה המודפס הוא מכונה "כמר" (שם, עמ' י), כתוב בעותק שבכ"י סינסינטי 501 "כמהח"ר" (א334). לפיכך מסתבר ש"כ" משה דוד" היה בחור פאדובני או ויניציאני שאינו ידוע לנו. כנראה השם משה דוד היה שכיח במחוז. סמוך להזכרת השירים שנכתבו לחתונת רמד"ו, ללא ציון זמנה, שבניהו התבסס עליהם, נזכר הבחור משה דוד Anzolin מוויניציאה. עיין: M. Soave, איגרת 15 למ' שטיינשניידר (Vessillo Israelitico, XXVIII, 1880, p. 175). לא זו אף זו: לחיזוק קביעתו כתב בניהו, ש"ימנו של וואלי מאותה שנה [ת"צ], המשולב בחיבוריו על המקרא שבכתב-יד המוזיאון הבריטי, מלא ענייני זיווגין". דברים אלו להד"ס! ענייני "הנשיקין", "דבקות בחבה", "אירוסין ועת לנישואין" ו"הזיווג בחבה", רשומים ביומנו של רמד"ו מכ"ה באב עד י"א באלול ת"צ א, סמוך לנישואיו של רמח"ל ביום כ"ו באב תצ"א. במאמרי: "התסיסה המשיחית בחוגו של רמח"ל לאורם של כתובה ושירים משיחיים", נחיבי אמונה ומינוח, עמ' 193 [המאמר נדפס בראשונה בתוך: ספר-יובל ליצחק בער, ירושלים תשכ"א; להלן: התסיסה המשיחית] הבאתי לשונן של ארבע הרשימות הנוגעות לעניין, הנמצאות בכ"י המוזיאון הבריטי 387 (ב52, ב58, א65, א69), בציון זמנן ובהסברת משמעותן. ברשימות היום מושגת ת"צ אין זכר לענייני נישואים וזיווגים, ובהודש סיוון ת"צ, מועד נישואיו של רמד"ו כביכול, רשום פסוק אחד בלבד בראש פירושו למגילת אסתר, וזה לשונו (שם, כ"י 386, 354): "ביום כ' לחדש סיון — ואני בה' אעלוזה אגילה באלקי ישעיי". (בניהו לא ציין שום מראי-מקום לרשימות ב"ענייני זיווגין" משנת ת"צ כביכול, אלא כמנהגו בחידושים התלויים על בלימה הרחיק את ראיותיו בהפניית הקורא למאמר שעדיין לא נולד; ראה במאמרו, שם, הערה 15). אפילו נאמר שבכל זאת קיימת אפשרות שהחתן "כ' משה דוד" הוא רמד"ו, משום שייתכן שהתאלמן או התגרש ובשנת ת"צ נשא אשה שנייה, הרי הסעת רשימות שומן כתיבתן ברור בהחלט מתצ"א לת"צ לשם הכרעת הכף היא עכ"פ הטעיה "מדיעת" מכוונת. לגופו של דבר, במאמרו של בניהו: כל קורא מבין יראה ויכיר כי הפיכת שיר, שתחתיו ותחת השיר לחתונת רמח"ל הסמוך לו רשום בכתב-יד שם המחבר "יקותיאל ש"י מילנא", לשיר של רמח"ל שנכתב לחתונת רמד"ו, אינה אלא המצאה תפלה. ועיין מאמרי הנ"ל, עמ' 194–195. שם תיארתי את שירו של יקותיאל כשיר-שבח לחברו רמד"ו והבאתי ממנו טורים לדוגמה על-פי תצלומי של כ"י גינצבורג 745 שהגיע ל"מכון בן-צבי".

עיין: אגרות, עמ' שכב. ר' יצחק מאריני, ששכר בשנת תצ"ו את הבית מאביו של רמח"ל שעבר לגור באמסטרדאם והבטיח "לשקוד על דלתות בית המדרש", מכונה "הגביר" ללא שום תואר נוסף. כינוי זה אינו הולם את ר' יצחק בן שבתי מאריני, מראשי החבורה ומאנשי-סודו הקרובים ביותר של רמח"ל, ולכן נראה לי שהשוכר היה ר' יצחק בן אהרן מאריני.

בראשותו של רמח"ל³³. היעדר שמו של המפקח, שכמובן היה מ"כורתי אמונה³⁴ על הברית" והשתתף בקביעות בלימודים ובפעולות החבורה³⁵, מתמיה וטעון פתרון. לדעתי פשר התעלומה הוא שרמד"ו לא נחשב לחבר מן השורה והיה שווה-מעלה כמעט לראש החבורה רמח"ל, שאף הוא אינו חתום על התקנות. לגבי רשימת המסוכים עלינו לומר שבשעת הלימוד ישב רמד"ו במדור נבדל שנקבע לו לשם עשיית תיקונים משיחיים מיוחדים, בהיותו מיועד להתגלות ולפעול בקרוב כמשיח בן דוד³⁶.

2. עדויות מפורשות על מעמדו הנעלה בחבורה נתונות בשני כתבים מיסטיים ומשיחיים מיוחדים במינם, שהיו בידי אלמנצי ואבדו. הנה תיאור עניינם בלשונו של אלמנצי:

וי כ ו ח . . . לתקון מכירת יוסף אשר בו רמח"ל קופץ בראשו שני ל ו ר' מ ש ה
ד ו ד ו ו א ל י [ההדגשות שלי — י"ת] ואחריהם ישיבו אמרים להם כל חביריהם,

33 עיין לעיל, הערה 2. גם באיגרת לרבו מפסח תצ"ב לא הביא רמח"ל את רמד"ו במניין בני החבורה, שפן כתב (שם, עמ' רמא): "בתחלה לא היו לי אלא שבעה חברים . . . ואותם העמדתי בכל סוד", דהיינו שבעת החברים החתומים על התקנות וסדורים ליד השולחן.

34 כך בעותק המודפס (שם, עמ' ט). בשני העותקים האחרים: "אמנה", וכן צריך לומר.

35 נשתמר דרושו שהשמיע באוזני "חברים מקשיבים" במסיבת החבורה בסעודה ליל י"ז בשבט תצ"ב. עיין: תשבי, שירים ופיוטים, עמ' 349.

36 נראה לי שבדומה לכך יש ליישב את התמיהה לגבי ר' ישעיה בן יוסף רומאנין, שאינו נזכר בתעודות משנת תצ"א, כפי שביררתי לעיל, הערה 6. חכם זה, שהיה ידידו ורעו של רמח"ל עוד לפני חפ"ז ובשנת ת"צ הופיע כסופר ישיבתו ויצא להגנתו בפומבי (עיין לעיל, הערה 28, וסמוך להערות 29–30), נכלל בוודאי במיסדר החשאי מראשיתו, ואף השמטת שמו באה ללמד שנחשב לבעל מעלה גבוהה משבעת החברים הנקובים בשמותיהם. במאמרי "שירים ופיוטים", עמ' 354, ציינתי על-פי פסקה מכתבי רמד"ו המובאת שם: "כאן לפנינו הודעה מפורשת ששני המשיחים [מב"ד ומב"י] . . . נמצאים בחבורת רמח"ל בפאדובה". אותה פסקה נכתבה באלול תצ"א. יגעתי ולא מצאתי ידיעה ברורה על מיהותו של משיח בן יוסף בחבורה, אבל לפי כמה סימנים (עיין להלן, הערה 99) יש יסוד להניח שר' ישעיה רומאנין היה המועמד למילוי תפקידו של המשיח הלוחם. אם סברתי נכונה יש לומר שגם רומאנין-מב"י ישב במדור נבדל משאר בני החבורה בצדו של רמד"ו-מב"ד. במאמרי "יחסו של רמח"ל אל השבתאות" סיכמתי את דיוני על מב"י במשפט זה: "קלסתר פניו של משיח בן יוסף בכתבי רמח"ל דומה בקווים בולטים לדמותו של שבתי צבי בספרות השבתאית" (נתיבי אמונה ומינות, עמ' 180), ובכתבי במאמרי "התסיסה המשיחית" (שם, עמ' 193) ש"שותפיו המשיחיים [של רמח"ל] עמדו ופעלו במחיצתו" וש"הדמות הבעייתית ביותר, שלפי שעה נמצא אני מלהביע דעה על מיהותה, היא דמותו של משיח בן יוסף", בהפניית הקורא לדיוני "על אופיו השבתאי של משיח בן יוסף בכתבי רמח"ל" (שם, עמ' 326, הערה 72), רמזתי למבינים כי לדעתי האמין רמח"ל שבהופעתו של שבתי צבי נתגלה משיח בן יוסף, אלא שבתוקף הנסיבות טבע בקליפות ולא הספיק להשלים את תפקידו. פירושו של דבר: מב"י שבחבורת רמח"ל נחשב לגלגולו של שבתי צבי, ובהשתחררותו מכבלי סטרא אחרא יצליח לממש את יעודו המשיחי. בינתיים אספתי חומר רב להוכחת דעתי הרמוזה ואני עומד לברר פרשה זו במלואה במאמר "דמותו של שבתי צבי והתנועה השבתאית בתורת הגאולה של רמח"ל". בעקבות רמזותי ציין והסביר ליבס קצת דברים מכתבי רמח"ל המורים בכיוון זה. עיין מאמרו: "ספר 'צדיק יסוד עולם' — מיתוס שבתאי", דעת, א (תשל"ח), עמ' 94, 96, 111, 112, 119, 187. וראה תוספת להערה זו להלן עמ' 302.

ובצירוף השכינה מבטלים עון הזה וכל חטא בית ישראל מאדה"ר עד הזמן ההוא... פעולה... נעשית מרמח"ל ורמ"ד ווא לי והיא כויכוח, לזרוק אבני בליסטראות להכות את האויבים מערכה חמישית וארמילוס הרשע, והאבנים האלה תהיינה אחר כך אבנים גדולות ליסד הבית³⁷.

בשתי התעודות, בראשונה בצירוף בני החבורה ללא הזכרת שמותיהם ובשנייה בלי השתתפותם, מופיע רמד"ו כשותפו של רמח"ל בכוונות קבליות ובפעולות מאגיות לתיקון עוונות ולמלחמה בסטרא אחרא לשם החשת הגאולה. מועד כתיבתן של תעודות אלו אינו ידוע, אבל לפי כתבים גנוזים של רמח"ל, שנתגלו בחקירותי והפיצו אור חדש על פעילותו ועל חיי החבורה במחצרת בשנים תצ"א-תצ"ד, נראה לי שגם הפעולות המתוארות כאן נעשו באותו זמן לדחיקת הקץ.

3. בכל כתבי רמד"ו שבדקתי מצאתי אזכורו של רמח"ל ארבע פעמים בהבאת חידושים קבליים בשמו. הנה עיקרי המובאות כלשונן³⁸:

כבר ידוע שכל עניני העולם הם מושגים ומסודרים משמותיו המתפשטים בהם לכל חד וחד כפום ארמיה... כפי הצירוף שיהיה בכל חדש וחדש... וקצת מזה קבלתיו מדודי ורעי החביב אלי ר' משה חיים לוצא"טו משכיל ונבון. אך יש לידע יותר מזה, כי ג[ם] בכ"ד שעות של יום ולילה סובבת תמיד הנהגתו של השם הנכבד.

37 תולדות רמח"ל, עמ' 131, הערות 18-19. שמות הכתבים מובאים שם בהדגשה. הריני מודה לידידי פרופ' שמעון הלקין על הערתו, שהביטוי המזור "מערכה חמישית" משמעו הגלגל החמישי, מקומו של כוכב מאדים לפי השיטה התלמאית שהיתה רווחת בין חכמי ישראל. פירושו של דבר: לפי המקורות האפוקאליפטיים שלנו ארמילוס הרשע, שמוצאו מרומי, עתיד להרוג את משיח בן יוסף, ובכוונות האר"י נאמר שציווה לתלמידיו להתפלל על מב"י שלא יהרג על-ידי ארמילוס; מאדים נחשב כידוע לכוח המלחמה, ההרס ושפיכות דמים, ולדעתי הוא נתפס כאן כשותפו של ארמילוס בבחינת אדום-רומי-נצרות, ואולי בארמילוס התכוונו רמח"ל ורמד"ו לאפיפיר. תכלית ההסתערות על "האויבים" ב"אבני בליסטראות" היתה הבאת הגאולה השלימה ללא מיתתו של מב"י. עיין מילון בן-יהודה ערך "מאדים"; ר' מרגליות, מלאכי עלין, ירושלים תש"ה, ערך "ארמילוס", עמ' רג-ריד; ד' חמר, מחקרים בתולדות היהודים בארץ-ישראל ובאיטליה, ירושלים תש"ל, עמ' קע-קעא. גם ביטולו של עון מכירת יוסף היה בודאי פעולת תיקון להצלת חיי מב"י.

38 הנה מראי-מקום לארבע הלשונות כסדרן: כ"י המוזיאון הבריטי 385, 721, 386; כ"י 386, 229-230, 383. יש להוסיף דבר מפליא שקשה להולמו. בהתחלת הכרך הראשון שבאוסף המוזיאון הבריטי (כ"י 385) נמצאים קצת דברים בכתיבה חריגה הדומה לכתיבת רמח"ל: כמה שורות בעניינים של צירופי אותיות וסגולות (א4, 5) ושלושה עמודים (7-8) בכותרת: "הענתקתי מס' מבוא שערים". כתבי רמד"ו, שדברים אלה משולבים בהם, נכתבו בשנת תפ"ב, ואם אכן התוספות הועלו על הכתב בידי רמח"ל בהיותו בן חמש-עשרה נמצאנו למדים, שראש הקבוצה ב"חברת מבקשי ה'", רמד"ו, מסר את כתביו לעיונו של הנער שלמד קבלה במחיצתו ונתן לו רשות להכניס בתוכם דברים משלו.

קבלתי מדודי ורעי רמח"ל, שהד' בחינות של עור ובשר וגידים ועצמות הם כנגד הד' פרצופים זו"ן או"א [זעיר ונוקביה אבא ואמא], שהם ד' אותיות הוי"ה כידוע.

עוד: כמחלת כתיב חסר³⁹ לרמוז אל מחלת בת ישמעאל שהיא סוד קוסטאנטינה הבירה, אחות נביות שהוא סוד מחמ"ד המסית, כמו שקבלתי מדודי המשיח רמח"ל נר"ו.

וסוד הענין: צריך לדעת כי טבת ושכט תמוז ואב הם סוד הנ"ה [הנצח הוד] של החדשים, כידוע למשכילים, ושם בעת הגלות הנחש נושך והאריה דורס, ולולי ה' שהיה לנו אזי חיי[ם] בלענו. וז"ס הנושך עקבי סוס ויפול רוכביו אחר⁴⁰, כי הנחש נושך נר"ה כדי להפיל את היסוד שהוא הרוכב עליהם, כמו ששמי שאתי שאמרו מפי החכם המשיח רמח"ל על הפסוק הזה.

המאמר האחרון מוסב על "המברר" שהוא "סוד המלך", דהיינו רמד"ו בבחינת משיח בן דוד⁴¹, שבשני חודשי השנה הוא מתנגש ב"ב' כחות הטומאה שרוצים להתגבר עליו יותר מדי, והם הנחש בחדש טבת והאריה בחדש אב". ארבע המובאות נכתבו אחרי התגלות ה"מגיד" ולפני פרסום המאורע ברבים בפאדובה, שתיים בתפ"ח ושתיים בסוף תפ"ט, דהיינו בזמן קיומה של חבורת רמח"ל בחשאי בהשתתפותו של רמד"ו. אופני הזכרת רמח"ל מורים על יחסי חברים הלומדים זה מזה ואינם הולמים עמידת תלמיד בפני רבו.

4. המועדים והתהליכים המוצגים בכתבי רמד"ו בתיאורם של שלבי התיקונים האסכאטולוגיים ובגילויי התעצמותו המשיחית, שמתוך הלשוניות המובאים בסוף המאמר הזה מוכח בהחלט שיש לאותם כנתוני הצהרות אוטוביוגרפיות, צמודים למהלך האירועים בפעילותו של רמח"ל ובגלגולי חבורתו. הנה כמה לשונות הבאים ללמד שרמד"ו פעל בד בבד עם רמח"ל בתיקונים אישיים עצמאיים לקידומם ולמימושם של היעודים המשיחיים. כ"י המוזיאון הבריטי 344,386א:

והנה עד שנת תפ"א היה תילוי האורות מן הס"א . . . כי בשנת תפ"ב התחילו האורות

39 שיר השירים ז א: "מה תחוו בשולמית כמחלת מחנים". ל"מחלת בת ישמעאל" ראה: בראשית כח ט. על יסוד דברי רמח"ל כתב רמד"ו בהמשך: "ולפי זה ירמוז הענין שתהיה שולמית רוא דירושלים בבא עת ממשלתה גברת ממלכות, כמו שהיא עתה מחלת רוא דקוסטאנטינה. ומה שקראה מחלת המחנים, לפי שיש בה יד ושם לשתי מחנות של עשו וישמעאל, כי בתחלה באה לידו של עשו וקוסטאנטינו הקיסר קראה קוסטאנטינה על שמו . . . [א]עפ"י שבאה אח"כ בידו של ישמעאל לא זו ממנה תוקף הרשעה של עשו כי איש את רעהו יעזורו ולאחיז יאמר חזק להעמיד את בנין הטמאה".

40 בראשית מט יז. שם: "רוכבו".

41 ראה בסעיף הבא, ולהלן סמוך להערות 76-94.

להתגלות אל המברר לצורך הבירור⁴², ועד שנת תפ"ז לא היתה התחלת תשובתו הרמתה מן הבירור אל השמאל... ובשנת התפ"ט חם הבירור לגמרי, וכאן בשנת הת"ץ המברר חוזר לשרשו עם הקליפה הרביעית [קליפת נוגה] הנאכלת עם הפרי והולך ונתקן ונוגה כאור תהיה⁴³.

תהליכי התיקון באלוהות ובעולמות כרוכים במצבו האישי של "המברר". עד שנת תפ"א היה שקוע בקליפות⁴⁴ ויחד עמו גם האורות האלוהיים היו כפופים לשלטונו של סטרא אחרא. בשנים תפ"א-תפ"ז נאבק בקרב הקליפות, במעלות ובמורדות, לבירור הניצוצות בכוחותיה של מידת הדין. בשנת תפ"ז, בעת התגלות ה"מגיד" לרמח"ל וראשית התארגנותה

42 התגלות אורות אלוהיים לצורך הבירור נעשתה באמצעותו של כוח עליון שחיק את רוחו של רמד"ו וגילה לו נסתרות, המכונה "המשפיע" ברשימות האישיות האינטימיות המשולבות בכתביו. אביא כלשונן שבע רשימות משנות תפ"ב-תפ"ה המבהירות קצת פרשה מסובכת ומסועפת זו, וכבר הודעתי מזמן (עיין: נתיבי אמונה ומינוח, עמ' 326, הערה 77) שאני עוסק בבירור סוגיית היומן המיסטי והמשיחי של רמד"ו במלואה בהכנת מכלול הרשימות לפרסום במהדורה מדעית (לפי שעה ראה דוגמאות נוספות להלן, הערות 101-103). (א) כ"י המזיאון הבריטי 9,385 א: "שנת התפ"ב: חמל הש"י עלי והוציאני מקללה לברכה ומאפלה לאור גדול". (ב) 62ב: "מכאן ואילך בשנת התפ"ג, שנת מעט האור במסך העבים המבדילים, אבל נשאר המשיע והיה הולך ברצוא ושוב". (ג) 127א: "כאן בחדש שבט [תפ"ג] נפקתי בבור יגונותי ונמשחתי בשמן ששון אשר הורק על ראשי ממרומים". (ד) 305א: "כאן התחילו ימי הרעה בימי טבת, שנסתלק המשיע לגמרי ונפילתי מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, שנת תפ"ד לפ"ק. הש"י ירחם עלי". (ה) 391א: "כאן בימי תשרי בחמלת ה' עלי העלה ארוכה למכתי וחרר המשיע, שנת תפ"ה לפ"ק". (ו) 404א: "היום יום עשירי לחדש מרחשון [תפ"ה] הונח לי מעט מעצבי ומרגזי ומן העבודה הקשה אשר עבדתי [סטרא אחרא], יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם. ברוך הגומל לחייבים טובות שגמלני לכל טוב, כי המשיע הולך ומתגבר כיד ה' הטובה עלי". (ז) 446ב: "ברוך אלקים אשר לא הסיר תפילתי וחסדו מאתי. היום יום ט"ו לחדש טבת [תפ"ה] מצאתי איהו מרגוע לנפשי, כי הקטרוג הולך ומתמעט והמשיע הולך ומתגבר כנגד אויבי. רגלי עמדה במישור, במקהלים אברך ה'". הנה לדוגמה משפט אחד, שבו התנוצצות אורות והתגלות סתרי תורה כרוכות יחד, ובזכותן רמד"ר "המברר" מייחס לעצמו מעלת נבואה. שם, כ"י 387, 43ב: "שכבר הגיע פה אל פה לקבל אורותיו ולימודיו ממלך העליון בסוד [שמואל ב כג ב] רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני". במקום אחר אברר את קשרי הנבואה והמשיחות בכתביו ובדמותו של רמד"ו.

לענין המשיחה שברשימה השלישית יש להעיר: בספרות השבתאית חוזר ונשנה תיאור משיחתו של שבתי צבי באופנים ובזמנים שונים כחוויה חזיונית-מיסטית שנתרחשה בנפשו או כמעשה-פלא שאירע ונראה ברבים, ובלוח מועדי הכת נקבע כ"א בסיוון כיום המשיחה. עיין: ס' ציצת נובל צבי לר' יעקב ששפורטש, מהדורת י' תשבי, ירושלים תשי"ד, עמ' 16, 94-95; ג' שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, תל-אביב תשי"ז, עמ' 112-113, 130. הנה שני תיאורים קרובים להצגת המשיחה ברשימת רמד"ו. ציצת נובל צבי, עמ' 16: "וישראל [במסיבת ליל שבועות בעזה] כמין טיפין של שמן נוטפים מעל ראשו [של שבתי צבי], ואמר להם הנביא [נתן] שמן השמים משחוהו". שירות וחשבחות של השבתאים, מהדורת מ' אטיאש וג' שלום, תל-אביב תש"ח, סימן קצב, עמ' 177: "בזאת [בשנת ת"ח] משה [אלהיו] את הגואל מלכא משיחא בשמן ששון ושמה" (על-פי הגרסה המתוקנת אצל: ג' שלום, שבתי צבי וכו', עמ' 113, הערה 3).

43 לשון חבקוק ג ד.

44 שקיעתו בקליפות החלה בשנת תע"ה. עיין להלן, הערה 77.

של החבורה ה"מגידית" בחשאי, התחיל להתרומם מתהום הקליפות ולהעלות את הניצוצות למקורם האלוהי בסיוען של מידות החסד והרחמים. בשנת תפ"ט, בזמן שבשורת גילויי ה"מגיד" והפעילות המשיחית החלה להתפשט מחוץ לגדרי החבורה החשאית, נשלם בירור הניצוצות. בשנת ת"צ, כשהחבורה פעלה בפומבי והשפעתה הגיעה לשיאה, "המברר חוזר לשרשו" ונפתח עידן הגאולה והתיקון הגמור בהפיכתה של קליפת נוגה לכוח קדוש⁴⁵. התפנית המכריעה שחלה בשנת תפ"ז מובלטת בהבחנה חותכת בין תהליכי המאבק שלפניה לתהליכי הגאולה שלאחריה. שם, 446א: "בשנה הזאת [ת"צ] התיקון השלם, ותחלה היה עולם התוהו משנת פ"ג עד שנת פ"ז, ומשנת פ"ז עד שנת פדו"ת היה עולם התיקון"⁴⁶. קודם למאמר זה בסמוך נכללת שנת תפ"ו, מועד הכתרתם של רמד"ו ורמח"ל בתואר "חבר" זמן עיסוקו של רמח"ל בהפעלת "יחודים" להשראת רוח הקודש עליו, בשלב התחלת התיקון. שם, 434א:

בשנת פ"ו ופ"ז... נשלם הבירור מעלמא דנוק', ואח"כ בשנת תפ"ח נגלה היסוד והורד להתחיל הבירור מעלמא דכורא, עד שתם ונשלם בשנה הזאת שהיא שנת פדו"ת ונגלה בה הת"ת [התפארת] להקים את הנופלים צדיק וצדק [יסוד ומלכות].
בתיאור התיקונים שנעשו בשנת תפ"ח מתייחס רמד"ו בבירור לפעולות החבורה. שם, כ"י 33,387:

ותמו [שנות תקופת הגלות שנגזרה על ישראל] בשנת התפ"ח ממש, שהתחיל ההתעוררות והתיקונים של הגאולה בית[ר] שאת ויתר עז... שהתחילו התיקונים הגדולים [ים] בכבוד אלקים הסתר דבר.

דברים אלו, המגלים לנו ידיעה עובדתית חדשה על הגברת התיקונים בחבורה החשאית

45 למהותה של קליפת נוגה ולמעמדה בתחומי הטומאה והקדושה ראה בירורי: משנת הוהר, א. ירושלים תש"ט, עמ' ש-ש; תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, ירושלים תש"ב, עמ' סט-עב, קי-קיג, קמא-קמב. לעניין "חשובתו הרמטה" וחזרת "המברר" לשרשו עיין להלן, הערה 91.

46 למשמעותם ולדרכי שימושם של המונחים "עולם התוהו" ו"עולם התיקון" בקבלת האר"י ובדיונים על מעלתה המיוחדת עיין מאמרי: "העיונות בין קבלת האר"י לקבלת הרמ"ק בכתביו ובחייו של ר' אהרן ברכיה ממדינה", ציון, לט (תשל"ד), עמ' 8-11, 20-21, 78-81. רמד"ו העביר מונחים אלו לא רק לפעולותיו התיקוניות בהווה הכללית — האלוהית, הקוסמית והאנושית — אלא גם לתיקונו העצמי המוצג כתיקוני נר"ן של "המברר" בהמשך המשפט המובא בפנים: "כי תיקון המלכות בראשונה ובירור ניצוצות הנפש עם תיקון נפש המברר היה בשנת פ"ז ופ"ח, ותיקון הרוח עם בירור הניצוצות שלו ותיקון רוח המברר היה בשנת פ"ט, וכאן בשנת התמ"ם הוא תיקון הנשמה עם בירור ניצוצותיה ותיקון נשמת המברר".

בשנת תפ"ח, נכתבו בסוף סיוון או בראשית תמוז תצ"א⁴⁷, כשנה אחרי הכניעתו הראשונה של רמח"ל בפאדובה, והם באים ללמד שהפעילות המשיחית המחתרתית בתצ"א נחשבה המשך ישיר להתעוררות החשאית ולתסיסה הפומבית בשנים תפ"ז-ת"צ. אכן שנת תצ"א מוצגת במקומות רבים כמועד הגאולה השלימה, בהתאם ל"סוד הכתובה" של רמח"ל, ואפילו במאמרים שנכתבו בשנת תצ"א⁴⁸. לשונות אלו, שאינם אלא קומץ קטן מתוך ערימה גדולה, מספיקים להראות שבכל השלבים פעל רמד"ו בבחינת מב"ד כשותף שווה-ערך כמעט לרמח"ל בבחינת משה⁴⁹ בהכנות מיסטיות להחשת הגאולה.

5. ברוב האגרות שהגיעו לידינו מחילוף המכתבים בין רמח"ל לתלמידיו נזכר בהבלטה "אלופנו הרופא" או "האלוף הרופא", ובחלק מהן ברור שהכוונה לחבר שתפס את מקומו של רמח"ל בהנהגת החבורה. ש' גינצבורג ציין, ללא שום יסוד: "כנראה, הרופא פיראריסי"⁵⁰. ואילו ב' קלאר קבע⁵¹ ש"האלוף הרופא" הוא ר' יצחק בן שבתי מאריני, על סמך הידיעה ש"הגביר ר' יצחק מאריני" שכר את בית אביו של רמח"ל בשנת תצ"ו כדי "לשקוד על דלתות בית המדרש... להגות בתורתו יחד עם חברים מקשיבים"⁵². קביעה זו מופרכת מעיקרה: בצדו של "אלופנו מעלת הרופא" נזכר "חברנו החשוב כמהח"ר יצחק"⁵³, ושם הכוונה בוודאי לר' יצחק בן שבתי מאריני. לפי עצם מעלתו האישית של

47 בהנמקתה הדרשנית של קביעת שנת תפ"ח כקץ הגלות הסתמך רמד"ו על מה ש"כבר אמרנו במקום אחר", וכוונתו למאמר שנכתב בין ראש חודש חשוון לראש חודש אדר תפ"ח (שם, כ"י 734,385א), אבל שם נמצא חישוב הקץ בלבד ללא ציון מעשי התיקונים. הווי אומר: הגברת המאמצים המיסטיים האסכטולוגיים כחצי שנה אחרי התגלות ה"מגיד" לרמח"ל נעשתה מתוך אמונה שתפ"ח היא שנת כושר להחשת הגאולה.

48 ראה שני הלשונות שהבאתי במאמרי: התסיסה המשיחית, עמ' 193, בסמוך לדין על "סוד הכתובה" שפורסם שם, עמ' 197-201.

49 עיין: שם, עמ' 186-193.

50 אגרות, עמ' תלה, הערה 190. מ' בניהו החזיק בדעתו המוטעית של גינצבורג, ללא הזכרתו, ובמאמרו "ר' אברהם הכהן מזאנטי", עמ' 117, כתב בפסקנות: "ר' מרדכי פיראריסי היה מבני חבורתו של רמח"ל, ואחרי שיצא רמח"ל מפאדובה היה ר' מרדכי פיראריסי ראש לחבורה". אף כאן (ראה לעיל, הערה 31) נקט שיטת "תלי דלא תניא בדלא תניא" ותמך את ידותיו במאמר שעדיין לא בא לעולם (ראה שם, הערה 38). ועיין לעיל, הערה 6.

51 עיין: ספר השירים, עמ' מג.

52 אגרות, עמ' שכב. לפי סברתי (ראה לעיל, הערה 32) הושכר הבית לר' יצחק בן אהרן מאריני, שהיה חבר זוטרי בחבורה ובוודאי לא ראו בו "אלופנו".

53 שם, עמ' שצט. באזכורים של ר' יצחק מאריני באגרות ובתעודות אחרות הידועות לי אין שום סימן שהיה רופא. ב' קלאר ציין: "הרופא יצחק בן שבתי חיים מאריני", כנראה על-פי אלמנצי (תולדות רמח"ל, עמ' 141, הערה 48) ויה"ש (דבריו מובאים בתוך: ספר השירים, עמ' כז). מתוך רשימות מודינה ומורפורגו (סימן 100, עמ' 411) מתברר שר' יצחק מאריני נרשם באוניברסיטה בשנת 1716 אבל לא סיים את לימודיו. גם ר' יצחק בן אהרן מאריני, שאף הוא לא היה רופא, נזכר בצדו של "אלופנו הרופא", כמובא בפנים בסמוך.

רמד"ו ברור שתואר הכבוד "אלופנו" הולם אותו ביותר, וברשימה שבכתביו צוין בדיוק מועד התמנותו לראש החבורה. שם, כ"י 113,388א: "כאן ביום י"א לחדש תמוז [תצ"ז] הכניסוני בבית המדרש הקדוש ללמד ולהשגיח". מסתבר שמילוי מקומו של רמח"ל נדחה עד שנתברר שאין בדעתו לשוב מאמשטרדאם לפאדובה.⁵⁴

מתוך הדברים על "אלופנו הרופא" באגרות ניתן להעלות ידיעות חשובות על רמד"ו. אביא אותם ואברר עניינם כסדרם וכלשונם. הדיבור הראשון הוא בסוף איגרת הפרידה של רמח"ל "אל החבירים קדושים בני בית מדרשנו נר"ו", שנכתב בבולזאן, בדרכו מפאדובה לפראנקפורט, ביום י' בכסליו תצ"ה, וזה לשונו:

ועל הכל שאלו נא שלום אלופנו הרופא נר"ו, וכן תפרסו שלומותי אל מעלת הרב מאריני נר"ו ואל הרופא שמואל חי כ"ץ והרופא אביו יצ"ו, ואל הרופא שמואל כהן ואל הר"ר יצחק רוקה ואל ר' יצחק בן אהרן מאריני ה"י, וש"ש⁵⁵.

אנו למדים מכאן, שלפני יציאתו של רמח"ל מפאדובה כבר נחשב ונקרא רמד"ו "אלופנו" בחבורה ורמח"ל הכניס עצמו בכלל מעריצי "האלוף"⁵⁶. שאר האישים הנקובים בשמותיהם הוצאו מן הכלל משום שלא היו אלא בני-לוויה חיצוניים ביחס אל "החבירים קדושים", ואילו "אלופנו" הוצג לחד בזכות מעמדו המיוחד בתוך החבורה. באיגרתו מ"ח בחשוון תצ"ו, כשנה וחצי קודם מסירת שרביט ההנהגה הקבועה בידי רמד"ו, שבה עודד רמח"ל את בני החבורה שימשיכו לפעול כדרכם על אף הגידופים והאיומים שהשמיצו יריביו נגדם, "וכל חרם וכל נידוי וכל קללה מותר לכם, מחול לכם, שריו לכם"⁵⁷, כתב: "והנה כלנו שולחים לכם שלום, ומרת אשתי בפרט; שלומותי אל אלופנו הרופא נר"ו"⁵⁸. גם באיגרתו האחרונה לפאדובה שהגיעה לידינו, מיום כ"ו באדר א' תצ"ט, המופנה "אל החברים הנעימים בני בית מדרשי נר"ו פאדובה", הזכיר במיוחד את רמד"ו בסופה: "ואל האלוף הרופא נר"ו אלומות שלומות"⁵⁹. בשלוש האגרות של בני החבורה ש"אלופנו" נזכר

54 לפני בחירתו של רמד"ו לראש החבורה טיפל ר' יעקב חזק בהשגחה על קיומה, כפי שיוצא מאיגרתו לר' ישעיה באסאן מר"ח אדר תצ"ו. עיין: אגרות, עמ' תטז.

55 שם, עמ' רפב. ועיין: שם, עמ' תלה, הערה 191.

56 ייתכן שתואר זה הוענק לו לאות הכרה ביעודו המשיחי, במקביל לתואר "האהוב" "ואהובנו" שהשבתאים נהגו לכנות בו את שבתי צבי לפי הוראתו של נתן העזתי. עיין מאמרי: "תעודות על נתן העזתי בכתבי רבי יוסף חמ"ץ", נחיבי אמונה ומינוח, עמ' 287, הערה 95.

57 עיין מאמרי: דרכי הפצתם, עמ' 135, הערה 37; קובץ רמח"ל, עמ' 177-178, הערה 60.

58 אגרות, עמ' שכג.

59 שם, עמ' תא. יש לציין כי באיגרת זו, שנכתבה כחמש שנה וחצי מזמן שהוטל על רמד"ו "ללמד ולהשגיח", בוודאי בהסכמת רמח"ל, עדיין הוא פונה לבני החבורה בלשון "בני בית מדרשי", ואף בנף האיגרת הוא מדבר כמנהיגם הבא להדריכם מרחוק. גם בתוכן האיגרת יש עניין רב, שכן על אף האיסורים והחרמות שגזרו על הוראתו בכתב ובעלפה בתורת הסוד ועל עיון בחיבורים קבליים שיצאו מתחת ידו כתב לחלמדידו: "ודעו וראו כי אין חפץ לה' בעולמו כי אם שיכירו עבדיו את כבודו ואת גדלו ירוממו

בהן הוא מתואר בבירור כראש החבורה בפועל, אבל מתוכן יוצא שלא הצליח ללכד ולהפעיל אותם כראוי בהנהגתו. אגרות, עמ' שצט (כ"ז באדר תצ"ח):

ואלופנו מעלת הרופא נר"ו פורס למר שלומותיו. והגביר המאושר כ' שלמה רקח נר"ו עשה נשואין ביום פורים, להיות שנשאר אלמן מאשתו ראשונה, ורצה שמעלת אלופנו הרופא נר"ו יברך ברכת נשואין; והיה זה הפלא ופלא בעיני הכל, אין זה כ"א מיד ה' היתה זאת, וכבוד גדול עשה לו.

בכבוד שהגביר המפורסם חלק ל"אלופנו" ראו סייעתא דשמיא להגדיל ולהאדיר את מעמד החבורה המושפלת⁶⁰. באיגרת זו כבר רמז, שחלה ירידה בחיי החבורה. באיגרת הסמוכה (שם, כ"ח בסיוון תצ"ח) נאמר במפורש, שפעילות החבורה הגיעה עד משבר, והסיבה העיקרית היא היעדר הנהגתו של רמח"ל וקוצר ידו של "אלופנו":

וכמה גדלה אנחתנו על פרידתו, שבעו"ה מאז חסרנו כל, ובפרט בחכמת האמת שהיא מונחת בקרן זוית, ולמוד הזהר נעשה בכמה דוחקים... ואלופנו מעלת הרופא נר"ו, אשר על פיו נצא ועל פיו נבוא, אינו יודע מה לעשות. פירשנו שלומותיו למעלת הרופא הנ"ל, והוא משיב למר רוב שלומות.

האקורד האחרון הנשמע באוזנינו כלול באיגרתו של ר' יעקב חזק בשם בני החבורה מכ"ב לעומר תק"ד, שנשלח או נועד להישלח⁶¹ לארץ-ישראל, בוודאי לעכו (שם, עמ' תב), שבה הכותבים מודיעים ומודים על קבלת "מכתביו הנחמדים... ע"י הגביר המפואר כמה"ר שלמה רקח נר"ו", מתאוננים ש"למוד הזהר נעשה בכמה דוחקים, אך לא כל היום, מחמת כי נתמעטו הלומדים ואין לאל ידינו להיות מגזרת השלמים". אף כאן נזכר רמד"ו: "ואלופנו מעלת הרופא נר"ו פקד עלינו לדרוש בשלומו ובשלום כל בני ביתו"⁶².

6. אף-על-פי שהחבורה עמדה על סף התפוררות בשנת תק"ד ניתן לקבוע על יסוד עדות ספרותית חיצונית, שהמשיכה להתקיים ולפעול לפחות שנים אחדות לאחר מכן בראשותו של רמד"ו, כנראה תוך שיתופו של ר' ישראל חזקיה טריויס בהנהגתה. העדות נתונה

ובמסתריו יתעלסו. הנה הפתחים הקטנים אשר נפתחו לנו בדרכי ה' למבראשונה ללכת בנתיבות סודותיו באמת אתם אל תניחום ולא יסורו מלבכם הדברים, אך לפחות את אשר השגתם אל תאבדו...". "הפתחים הקטנים" בסודות האלוהות מכונים בוודאי לסתרי תורה שלמדו מפיו ומכתביו, ובכללם גילויי ה"מגיד", שהחזיקו העתקיהם ברשותם והתמידו להגות בהם. עיין מאמרי שצינתי לעיל, בהערה 57.

60 על ר' שלמה רקח וקשרי הידידות בין רמד"ו לבין עיין במקומות שצינתי לעיל, הערה 23.

61 עיין: אגרות, עמ' תמת, הערה 405.

62 באיגרת זו, ובה בלבד, הפנייה לרמח"ל היא בלשון "רבינו ואלופנו" כמוהר"ר משה חיים נר"ו.

בסוניטה של אפרים לוצאטו⁶³. שנות ישיבתו בפאדובה אינן ידועות בדיוק, אבל לפי תאריכים שצוינו במחקרים⁶⁴ הדעת נותנת שהשיר נכתב בין תק"י לתק"יג בקירוב, שנים מספר אחרי מותו של רמח"ל⁶⁵. מן הראוי להביא כאן את הסוניטה בשלימותה עם הפתיחה שבראשה:

ואלה שמות האנשים תופשי התורה, כמ"ר משה וואלי וכמ"ר ישראל טריויס, תושבי פאדובה, אשר יחדיו ימתיקו סוד [ההדגשה שלי — י"ת] מדי שבת בשבתו כעלות המנחה.

- 1 שְׁכֶת בְּשִׁבְתוֹ שְׁנִים הֵם
- 2 הַחֻקִּים טְמוּן בְּרִגְשׁ עֵם,
- 3 לֹא נִבְהַל רוּחָם וְלֹא נִפְעֵם
- 4 אֶף כִּי כִּים גָּדוֹל שְׂכִילֵיהֶם.
- 5 הִנֵּה גְבוּל שְׁמוֹ לְדִבְרֵיהֶם
- 6 מִן הָעֵלּוּ מִנְחָה עֲדֵי יוֹעֵם;
- 7 כֹּה יַעֲרֹב שִׁיחָם וְכֹה יִנְעֵם,
- 8 כִּי שׁוֹא יִבְקֹשׁ אִישׁ אֲשֶׁר כָּהֶם.
- 9 זֶה כְּאֲשֶׁר יָנוּב דְּבַשׁ יָזָה,
- 10 זֶה יַעֲמֹד יוֹם יוֹם בְּסוֹד הָאֵל
- 11 וּמַחֲלָעוֹת יִשְׁבֵּר אֱלִי עֹל.
- 12 זֶה יֶאֱדִיר תוֹרָה לְעַמֹּת זֶה,
- 13 לֹא כֵן בְּדַת מֹשֶׁה כִּישְׂרָאֵל
- 14 לֹא קֵם בִּישְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה וְלֹ.

בשולי טור 11 רשום: "היא הקליפה אצל ידעי חן". לפי ידיעותינו על רמד"ו ברור שהטורים 10–11 מכוונים אליו. מסתבר שלמשורר הצעיר ניתנה רשות להיות נוכח במסיבות החבורה ולשמוע לקחם של דְּבָרִיהַ בסתרי תורה, ואף הבין או נמסר לו שמגמת רמד"ו היתה להכניע את סטרא אחרא בכוונות קבליות ששילב בדרושו.

63 אלה בני הנעורים, לונדון 1768, סימן נ; שירי אפרים לוצאטו, מהדורת י' פייכמן בצירוף מבוא, תל-אביב תש"ב, עמ' 78. לסוניטה זו התייחסתי גם במאמרי: עקבות רמח"ל, עמ' 234, הערה 76.

64 עיין: ב' (ססיל) רות, "קוים לדמותו של אפרים לוצאטו", ספר שירמן, ירושלים תש"ל, עמ' 364. אני רואה יסוד להנחתו של רות, שהסוניטה נכתבה לכבוד חברה חדשה שנוסדה על-ידי וואלי וטריויס "ללימוד תורה בשבתות בשעת המנחה".

65 במאמרו "עלייתו של הרמח"ל לארץ-ישראל", מזכרת — קובץ לזכר הרב הרצוג, ירושלים תשכ"ב, עמ' 471–473, הגיע מ' בניהו למסקנה שרמח"ל נפטר בעכו בשנת תק"ה, בניגוד לדעה המקובלת שהסתלק בשנתו הארבעים (תק"ו או תק"ז).

ד. קווים ליצירתו הקבלית ולדמותו המיסטית והמשיחית של רמד"ו

ברמזי אלמנצי על רמד"ו כלולה ידיעה על מורשת ספרותית רחבה שהניח אחריו. בעוצם כוח יצירתו ובמקורות השגתו וחוויותיו המיסטיות המשתקפים באוצר הגדול של חיבוריו, שרובם ככולם נשחרו ומונחים לפנינו, ניתן לנו לראות ולהכיר ביתר שאת את היסודות האינטלקטואליים והספיריטואליים שהקנו לו מעלה סגולית נערצת בחבורה. וזה לשונו של אלמנצי⁶⁶:

מהחכם וואלי יש תחת ידי ח' חלקים כוללים כמו ח' אלפים דפים מכתבת ידו ממש רובם ככלם על דרך הקבלה, והוא חיבר בלשון הקדש גם ע' תקונים על פסוק ולכל היד החזקה, ויכוח על האמונה שעשה בהיותו בן כ"ה שנה בלשון איטלקית ב' חלקים או ימים בשם I Sette giorni della Verità כולל כמו ח' דפים, וספרים אחרים.

הכתבים המכונים באלפי הדפים שבשמונת הכרכים, חוץ מכמה חטיבות או פריטים חריגים, הם מסוג ספרותי אחד: פרשנות דרשנית, בעיקר על דרך הסוד, לספרי התנ"ך, רובם חיבורים מגובשים בשמות או בלי שמות, וחלקם ביאורי מקראות ומאמרי חז"ל והזוהר, ללא רציפות וללא גיבוש ספרותי, המשולבים בדרך כלל בתוך חיבורים מגובשים. חלק מספרי התנ"ך מבוארים כמה פעמים בחיבורים מיוחדים שנכתבו בזמנים שונים, והחיבורים המאוחרים אינם מהדורות מתוקנות או מעובדות של קודמיהם אלא פירושים חדשים. שמונת הכרכים נרכשו על ידי המוזיאון הבריטי והיו מונחים בספרייתו (כ"י 385–392) כאבן שאין לה הופכים. בשהותי באנגליה בשנת תשט"ז התחלתי לעיין בהם ולבדוק אותם, ומאז אני עוסק בחקירתם ובבירור ענייניהם⁶⁷. רוב החיבורים שבכרכים אלה מתוארכים,

66 תולדות רמח"ל, עמ' 130, הערה 14. בסקירה על ספרייתו של אלמנצי תיאר שד"ל את שמונת הכרכים ביתר פירוט. עיין: המזכיר — *Blätter für Hebräische Bibliographie*, בעריכת מ' שטיינשניידר, ו, 1863, עמ' 49–50. על סמך הרשימות האישיות המשולבות בחיבורים, שהביא מהן דוגמאות אחדות, קבע שד"ל: "ונ"ל שהיה המקובל מתאווה ומקוה שיבא לו המגיד, או מדרגה אחרת ממדרגות רוח הקדש... ולפעמים נ"ל שהיה כותב הפסוקים שהיה קורא בחלום". ביחס לרמח"ל כתב: "והוא מחבריו של רמח"ל, ואיננו מזכירו, רק בחלק ראשון דף ה' מביא ניקוד שם בן מ"ב 'מדברי מקובל על פי מגיד' ואין ספק שהכוונה על רמח"ל". שתי הקביעות מוטעות: רמח"ל נזכר במפורש ארבע פעמים (ראה לעיל, סמוך להערות 38–41), וב'דברי מקובל על פי מגיד' בוודאי אין הכוונה לרמח"ל, שכן אותה מובאה נכתבה בשנת תפ"ב, חמש שנים לפני התגלות ה"מגיד" לרמח"ל.

67 הגני אסיר תודה להנהלת הספרייה של המוזיאון הבריטי, שבביקורי שם בשנת תשט"ז ובשנים שלאחריה ועקב פנייתי אליה מירושלים נענתה לבקשותי והמציאה לי תצלומים מכתבי רמד"ו ורמח"ל ומכתבים אחרים שבאוצרה במתן רשות לפרסמם בשלימותם או בחלקם. מתוצאות חקירותי המקיפות לא פרסמתי עד עתה בדפוס אלא דברים מעטים המשולבים במאמרי על רמח"ל וחבורתו. אולם כמה סוגיות חשובות ביררת במפורט בעל-פה בהרצאותי, ביחוד בקונגרס החמישי למדעי היהדות בשנת תשכ"ט על הנושא "תורת הגאולה של ר' משה דוד וואלי מפאדובה ויחסה לשכתאות", ובמסגרת האקדמיה הלאומית

וגם באלה שאינם נושאים תאריכים אפשר לקבוע את זמנם על-פי תאריכי רשימות אישיות המשולבות בהם או סמוכות אליהם. מכלול ספרותי עצום זה נוצר במשך 45 שנים, מתפ"ב עד תקכ"ז, והיינו משנתו העשרים ושש של המחבר עד שנתו השבעים ואחת, כעשר שנים לפני מותו. במהלך חקירותי מצאתי את הספר האיטלקי הגדול, הכתוב בצורת דרשיה, בספריית בית-המדרש לרבנים בני-יורק⁶⁸, ושבעה כרכים קטנים בעברית, כולם חיבורים נוספים שלא היו ברשותו של אלמנצי⁶⁹. מחיבורים אלה, שפרטיהם רשמתי בהערה, "ספר הליקוטים", וכנראה גם הדיאלוג האיטלקי⁷⁰, נתחברו לפני התחלת כתיבתם של החיבורים המכונסים, שלושה חיבורים הכלולים בכרך אחד נכתבו בשנים תקי"ח-תקי"ט ומסיבה

הישראלית למדעים בשנת תשל"א על הנושא "דמותו המיסטית והמשיחית של ר' משה דוד וואלי מראשי חבורתו של רמח"ל בפאדובה".

68 סימן 2213, מתנת H.G. Friedman. החיבור האיטלקי נזכר בכ"י המחיאון הבריטי 386, 137ב, בלשון זו: "שכבר פירשנוהו בחיבור שבעת הימים של האמת שכתבנו בלשון לע"ז". ציין זה מוסב על ביאור חלוקת "גוף הארץ" ליבשות "כגופו של אדם ממש": אסיה, אפריקה ואירופה הן כנגד הראש, הגווייה והבטן, "והאמריק"ה... הוא סוד העקבים החשוכים, ולכן ישבו בחשך ז[מן] הרבה ויושביה בוערים בעם כמשפט העקבים, ונתגלו בעקבות משיחא".

69 אציין אותם לפי סדר הזמנים: כ"י קויפמן 462 ("ספר הליקוטים", שני כרכים), תע"ז-תע"ח; שם, כ"י 27 (ביאורי קהלת, שיר השירים, תהלים מזמור מה), תקי"ח-תקי"ט; שם, כ"י 26 (ביאור משלי), תקכ"ט; כ"י בית-המדרש לרבנים בני-יורק Mic. 1053 (ביאורי תהלים, שירת הים, שירת דבורה, עובדיה, ויחל משה), תקל"א; שם, Mic. 1051 (ביאורי שופטים, אסתר, רות, שמואל, מלכים, הושע), תקל"א-תקל"ב-תקל"ג; שם, Mic. 1052 (ביאורי תרי עשר, ביאור תהלים שלם, ביאור תהלים עד אמצע מזמור לח), תקל"ג-תקל"ד. שנת תקל"ד מצויה רק בשתי רשימות אישיות יומניות בראשי עמודים במחצית הראשונה של הביאור השלם לתהלים (38, 378), שאין תאריך לא בראשו ולא בסופו. לפיכך ייתכן כי הביאור השני לתהלים, שנפסק או נחסר באמצע מזמור והוא החיבור האחרון שהגיע לידינו, נתחבר אחרי תקל"ד, וזמן קצר לפני מותו של רמד"ו, ולא הספיק להשלימו. גם בשני הכרכים האחרים שבכ"י ניר-יורק מצויות רשימות אישיות, שלוש משנת תקל"א ושתיים משנת תקל"ב. מכלל שבע הרשימות שלוש כתובות בלשון סתרים בראשי תיבות שאיני יודע לפענחם, בארבע הנותרות מובעות חוויות בשפה ברורה. אביא רשימה אחת, הכוללת גם חוויה מיסטית וגם ראשי תיבות כמוסים. כ"י ניר-יורק Mic. 1053, 254: "בו' לחדש טבת [תקל"א] עליה לנשמת ע"י [שם] מ"ה, ברוך ה' אלקי ישראל איא"של". מציאותן של רשימות מסוג זה בכתבים מאוחרים אלו מפתיעה, שכן בכרך ח' שבספריית המחיאון הבריטי יש שלוש רשימות עובדות בלבד ובחיבורים שבכ"י קויפמן לא מצאתי שום רשימות, והן מוכיחות שגם בשנותיו האחרונות פעמו עוד דחפים מיסטיים בנפשו של רמד"ו. העתקו של ביאור שיר השירים שבכ"י קויפמן 27 נמצא בכ"י ניר-יורק Mic. 1054. בפתחה להעתק, שלפי כתיבתו נראה שנעשה בידי רמ"ש גירונדי, מכונה רמד"ו "איש סודו" של רמח"ל. ההעתק חסר בסופו, אבל נראה שהדפים האחרונים אבדו. זהו ההעתק היחיד הידוע לי עד עתה מכתבים ששייכותם לרמד"ו בטוחה. ועיין להלן, סופי הערות 75, 98. "ספר הליקוטים" נזכר בתיאור כתיב רמד"ו אצל ניפיר-גירונדי, עמ' 249. בראש הספר רשם המחבר באיטלקית, שחיבר אותו בראשית שנת 5482 לאחר שמלאו לו עשרים וחמש שנים, והוסיף בעברית: "אשר עד כ"ה עורני ה' וכן תמיד ברחמי הרבים יעזר לי". לפי שנת הולדתו תנ"ו מכון ציון גילו לתפ"א, שאז התחיל להשתחרר מצרותיו בשלטון הקליפות עליו, אבל לפי אופן החישוב של שנות חייו בכתביו העבריים היה בן כ"ו בשנת תפ"א. עיין להלן, הערה 77. הריני מודה לפרופ' י' סרמוניטה, שהעמידני על משמעותה המדויקת של רשימת רמד"ו באיטלקית.

בלתי-ידועה לא הוכנסו באוסף הגדול, ואילו החיבורים שבארבעה כרכים נכתבו בשנים תקכ"ט–תקל"ד אחרי חתימת האוסף.

בשם רמד"ו לא נתפרסם עד עתה אלא חיבור אחד הנקרא בדפוס "שבעים פנים על פסוק אחרון שבתורה ונקרא בשם תיקונים חדשים" ⁷¹. חיבור זה, המונה לפנינו בכתיבת רמד"ו ללא ציון שמו וללא שם החיבור בכ"י ירושלים 5217 8° (א217–א260), שמתוכו הובא לדפוס, אינו נמצא באוצר הכתבים שתיארת, אבל פרקיו מועתקים או נזכרים בכ"י המזיאון הבריטי 387. התיקונים משולבים במפורז בתוך פירוש תהלים שנתחבר בשנים תצ"א–תצ"ב ⁷². לפי אופן הבאתם נמצאנו למדים שהחיבור נכתב והיה מונח באמתחתו של רמד"ו לפני תצ"ב, ולאחר זמן החליט לשלב את הדברים שבו, שרובם מוסבים על פסוקי תהלים, בתוך ביאוריו למזמורים מתאימים ⁷³. חיבור זה שונה בצורה ובתוכן

71 נדפס כחטיבה בפני עצמה (עמ' 3–44) בתוך ס' מגלת סתרים ורזין גניזין (וארשה תרמ"ט). לפי הפאנינאציה צריך להיות שער מיוחד בראש החיבור, אבל בעותקים שבדקתי לא מצאתי שער. בהערה שבסוף החיבור ציין המהדיר ר' שמואל לוריא כיצד נודע לו שהמחבר הוא רמד"ו. [ראה הסברו של מ' בניהו לחסרון השער בספרו: כתבי הקבלה, עמ' 39, הערה 37].

72 בפירוש זה לתהלים, כמו בחיבורים פרשניים רבים של רמד"ו, הכתובים המבוארים מובאים שלא כסדרם במקור, וביאורי חטיבות או מזמורים בודדים מופרדים בביאורי כתובים מחוץ לתהלים ובמאמרים שונים התקועים ביניהם. בסיום הפירוש נאמר (כ"י המזיאון הבריטי 387, 290): "והרי שסיימתי בזה פירוש הענין וגם ביאור ספר תהלים כל... וקראתי הביאור הזה ספר ההדאה... ותהי השלמת הביאור הזה בכ"ה לחדש אלול שנת התצ"ב". חלקו הגדול של הפירוש נמצא בכ"י 386 המסתיים בדף 967. בציון השנים תצ"א–תצ"ב קבעתי את התחלת הפירוש בביאור מזמורי הלל, קיג–קיא (641–667). אמנם ביאורי שתי חטיבות, מזמור קיט (פסוקים נט–קעו) ומזמורי שיר המעלות (קכד–קלד), נמצאים קודם (276–334, 335–378), ומסתבר שב"ביאור ספר תהלים כל"ו כלל רמד"ו גם אותן חטיבות שנכתבו מסוף אלול תפ"ט עד אמצע טבת ת"צ בקירוב, אבל מכיוון שבמאות הדפים שבינן לביאור מזמורי הלל (384–641) נמצאים ארבעה חיבורים שלימים ומגובשים (פירוש קהלת — "ספר ההנהגה"; פירוש רות — "ספר הגאולה"; פירוש אסתר — "ספר הישועה"; פירוש יונה — "ספר ההשגחה") לא הבאתי אותן בחשבון. בסוף פירוש יונה רשום, שנשלם י"ד באלול ת"צ. נמצא שחיבורו של פירוש תהלים במתכונתו שצינתי נמשך שנתיים, מאמצע אלול ת"צ עד סוף אלול תצ"ב.

הנה ציון המקומות בכ"י המזיאון הבריטי 387, שהתיקונים נזכרים בהם (מספרם הסידורי רשמי בסוגריים): 102–א102 (א–ב), 114–א115 (ג), 187–א188 (ד–ה), 192–א192 (ו–ז), 198–א198 (ח–ט), 201–א201 (י), 203–א203 (יא), 204–א204 (יב), 207–א208 (יג–יד), 213–א213 (טו–יו), 217–א217 (יז–יח), 218–א218 (יט–כ), 220–א220 (כא–כב), 223–א223 (כג–כד), 226–א226 (כה–כו), 231–א231 (כז–כח), 235–א235 (כט–ל), 238–א238 (לא–לב), 242–א242 (לג–לד), 245–א245 (לה), 249–א249 (לו–לז), 249–א249 (לח–לט), 253–א253 (מ–מא), 254–א254 (מב–מג), 260–א260 (מד–מז), 264–א264 (מח–מט), 266–א266 (נ–נא), 269–א269 (נב–נג), 272–א272 (נד–נה), 275–א275 (נו–נז), 277–א277 (נח–ס), 280–א280 (סא–סב), 284–א284 (סג–סה), 289–א289 (סו–ע).

73 תיקונים א–יב מובאים בשלימות כצורתם בחיבור המדפס. תיקונים יג–יד מועתקים בחלקם בלבד, ובמקום הדברים החסרים נאמר: "וכל השאר כתבתי למעלה בפ"ה הפסוקים"; "ופי הפסוקים האלו כתבתי למעלה". באזכורם של תיקונים טו–ע רשומים הפסוקים המבוארים בהם, ללא הבאת דבר מתוכן התיקונים. הווי אומר: רמד"ו הבליע חלקי חיבורו בפירושו לתהלים בשינוי צורה, ומקצתם שלא התאימו לפירוש הביא כנוסחם ב"תיקונים חדשים" שלו. בבדיקה רהוטה לא ראיתי קשרים ענייניים בין התיקונים הנזכרים לבין ביאורי המזמורים הסמוכים לאזכורים, והבאתם במפורז במקומות שצינתי בהערה הקודמת

מ"תיקונים חדשים" של רמח"ל, אבל עריכת שניהם במתכונת של שבעים פירושים לפסוק אחד כדוגמת תיקוני הזוהר, בהחלפת הפסוק הראשון שבתורה בפסוק האחרון, מורים שהם קשורים זה בזה ביחסי תלות. רמח"ל כתב את חיבורו מפי מלאכים ונשמות צדיקים שנתגלו לו באמצעות ה"מגיד" במחצית השנייה של שנת תפ"ט, כאמור באיגרתו של ר' יקותיאל: "ועכשיו ציוו עליו לחבר שבעים תיקונים על פ' 'כל היד החזקה' סוף התורה"⁷⁴. מכיוון שרמד"ו לא הביא את פרקי חיבורו בפירושו על תהלים אלא בחלק שכתב בתצ"ב אפשר לקבוע שנתחבר בתצ"א, אחרי הכנתו של רמח"ל בפאדובה, בזמן פעולת החבורה במחתרת. לנוכח צביונם המיוחד של כתבי רמד"ו, שאעמדם עליו בסמוך, סבור אני ש"תיקונים חדשים" שלו לא נהווה כחיקוי סתם לחיבורו הזוהרי של רמח"ל, אלא נכתב כיצירה בעלת מגמה אסכאטולוגית מעשית, שנועדה לסייע בהחייאתה ובמימושה של התכלית המשיחית אשר "תיקונים חדשים" של רמח"ל היה מכון להחיש את הגשמתה, אבל הפעלתו נחנקה בגזירות שהוטלו עליו באב ת"צ⁷⁵.

אינה מחוורת. [בדיונו על חיבור התיקונים של רמד"ו בספרו כתבי הקבלה הסתמך מ' בניהו בפקעת של טעויות. מחמת קוצר היריעה לא אכנס כאן בפרטים ואסתפק ברמיזות לכמה עניינים חשובים שבלבול היוצרות בולט בהם: (א) התיקונים המאזכרים במפורש בפירוש תהלים מוצגים כגילויים ממרום, שנתגלו כביכול לרמד"ו בשעת כתיבתם של הביאורים הסמוכים לאזכורים (עיי' שם, עמ' 39–41). מחוסר ידיעה והבנה בטיבם של הגילויים המיסטיים, המוסברים ומובאים בחלקם במאמר זה, הוצמד אליהם התיקונים שאינם ממינם כלל. (ב) יצירת חיבור התיקונים מתוארת כצירוף של גילויים נפרדים בנוסח מעובד במלאכת עריכה שנעשתה אחרי סיום פירוש תהלים בסוף תצ"ב (עיי' שם, עמ' 41, 257). אופני הבאתם ואזכורם של התיקונים במספריהם הסידוריים, כפי שתוארו בהערה זו ובהערה הקודמת, ושילובם בביאורי המזמורים בהיעדר התבניות התיקוניות וללא שום קשר לפסוק "ולכל היד החזקה" המשמש מסגרת קבועה בכל היחידות, מורים בבירור שחיבור התיקונים קדם לפירוש. (ג) ההצהרה: "רמד"ו חיבר תיקונים גם בארמית שלשונם, סגנונם ותוכנם שווים ממש לס' המכונה רזין גניזין" (שם, עמ' 32) בטלה מעצמה. שני החיבורים מצויים בדפוס והקורא המבין יכול להיווכח בנקל שאין שום תיקון של רמד"ו השווה לדרושים הארמיים שבקובץ "רזין גניזין", ומבחינה לשונית וסגנונית אפילו דמיון ממשי כלשהו בין אלו לאלו אינו בנמצא.]

74 אגרות, עמ' יט. ועיי' שם, עמ' טז.

75 עיי' מאמרי: התסיסה המשיחית, עמ' 188–189. שם, עמ' 190–192, הבאתי מאמרים ארמיים הנמצאים בדפוס ב"רזין גניזין" שבצדו של משה מופיעה בהם דמות משנה המתוארת בבחינת עיבור, צינור, לבוש או כסאו, והתקשיתי להכריע "אם רמח"ל ראה את עצמו [לפני נישואיו בתצ"א] כעיבורו של משה או כמשה עצמו העתיד להתגלות" (שם, עמ' 190). על יסוד עיוני במקורות נוספים, בייחוד בכתבי רמד"ו, הגעתי למסקנה שהזדהותו של רמח"ל עם משה כראש הגואלים קדמה ל"סוד הכתובה" משנת תצ"א, וכנראה בבן-לווייתו של משה מיוצג אחד מבכירי החבורה. מצד אחר עלי לסייג ולהעמיד בסימן שאלה את קביעתי, שבמחזוריים הארמיים שב"רזין גניזין" "לפנינו חלקים מספר גדול של רמח"ל שנתחבר על פי ה'מגיד'" (שם, שם), ואיני מוציא מכלל אפשרות שהם חלקי יצירות של תלמיד רמח"ל ר' ישראל חזקיה טרייס, ואולי של תלמידים אחרים, שנכתבו בעקבות חיבוריו הזוהריים של רמח"ל בבית-מדרשו. [על-פי נימוקים שהעלה תוך תיאור מפורט של קובץ הכתבים שבכ"י ירושלים 5217, 8, קצב מ' בניהו בלשון דאי, שביאורי המקראות והדרושים העבריים והארמיים המכונים בס' מגלת סתרים ורזין גניזין רובם ככולם אינם שייכים לרמח"ל אלא לתלמידיו. עיי' כתבי הקבלה, עמ' 28–39, 42–45. לדעתי, גם נימוקים אלה אין בהם כדי להוציא את מיהות המחבר מכלל ספק. אולם אפילו נכריע את הכף לשלילת

כיסוד מוצק להכרת תדמיתו העצמית של רמד"ו על-פי דבריו על "המברר" אביא מאמר המכיל תיאור אוטוביוגרפי מובהק בציון מפורש של שנת הולדת "המברר", ובצדו אציג שני לשונות על גילו בשנת תפ"ט. כ"י המוזיאון הבריטי 386, 284–285א:

והמברר עצמו נולד בשנת תנ"ו בסוד תנ"ו עוז לאלקים, ונרמז במ"ש כי ילד יולד לנו בן נתן לנו⁷⁶, ב"פ [לנו] הא' כפשוטו והב' לרמזו על שנת נ"ו שנולד בה. ובשנת תע"ה התחילו צרותיו שהיה בן כ' שנה⁷⁷, והוא

בעלותו של רמח"ל מן הכתבים הללו ומבני-סוגם, מכל מקום ברור שהרעיונות והמוטיבים העיקריים שבהם משקפים את דעותיו והלכי-רוחו, ולכן ניתן להסתמך עליהם בבירור השקפותיו. אני עומד לדון בשאלות אלו ביתר פירוט במאמרי "דרושי קבלה 'מגדיים' מגנוי רמח"ל".

שלושה דרושים על הפסוק (שיר השירים ד א) "הנך יפה רעיתי", שנדפסו (רוזין גניזין, עמ' 106–107) סמוך למחזור דרושים בארמית על אותו פסוק ובמקורם (כ"י ירושלים 5217, 8° 556–557) כתובים בידי רמד"ו, נמצאים בכ"י המוזיאון הבריטי 387, 254–255. גם שני דרושים על הפסוק (בראשית לב כב) "ויזכור אלהים את רחל", שנדפסו (שם, עמ' 107–109) בכותרת "השמשות לפ' ויצא" ונמצאים בכ"י ירושלים בכתובת רמד"ו בנפרד (הראשון 557–558א, השני 88–88א), כלולים בכתביו בכ"י 386, הראשון בשינויים רבים, בתוספות ובחילופי סדר בשני דרושים על אותו פסוק (902–904א), והשני כמעט מלה במלה (913–913א). מאמרים אלה קרובים בצורתם ובתוכנם לדרושים ארמיים במחזור על אותו פסוק (רוזין גניזין, עמ' 42–72). מימצאים אלה נותנים מקום לשער, שגם בדרושים ובפירושים שבכ"י ירושלים שאינם כתובים בידי רמד"ו, מהם שנדפסו ומהם שלא הובאו לדפוס, מצויים חידושי תורה שלו שהועתקו ונלמדו בחבורה. ועיין להלן, הערה 98. [מ' בניהו שיער שהדרושים הכתובים בידי רמד"ו כלולים בחיבוריו, אבל מכיוון שלא ידע היכן הם נמצאים קבע בדיבור סתמי ללא מראה-מקום בנוגע לביאורי "הנך יפה רעיתי" ש"מחברם רמד"ו והפירושים עצמם נמצאים בחיבורו הגדול שבכ"י המוזיאון הבריטי" (שם, עמ' 34, הערה 20). שם, עמ' 41–42, הזכיר גם את ביאורי הפסוק "ויזכור אלהים את רחל", שדנתי בהם בפנים, וביאור הפסוק (דברים כה יט) "והיה בהנחה ה' אלהיך לך" (כ"י ירושלים 89–290), אבל נוהר מלומר שהם כלולים בחיבורי רמד"ו שבאוסף המוזיאון הבריטי. ובכן עלי להוסיף שגם ביאור מחיית זכר עמלק נמצא שם (כ"י 386, 848–849א, 850–850א, מתחילת אדר שני תצ"א), אבל נוסף לחילופי נוסח רגילים יש הבדלים חשובים בין זה לזה שאין כאן המקום לפורטם. מימצאים אלה מחזקים את הנחתו, שרמד"ו הפיץ את כתביו בחבורה ועסקו בלימודם.]

יש לציין שבמאמרו "אבני בנין (תעודות לחקר רמח"ל וחוגו)", ספר השנה ליהודי אמריקה, תרצ"ה, פרסם י' זנה בתרגום עברי הספד על רמח"ל הכתוב איטלקית, וייחס אותו לרמד"ו משום שנמצא "בתוך קובץ של ליקוטים שונים המיוחסים לו א ל י [ההדגשה במקור] סתם, ומכילים רשימות שונות מדברי דרוש ומוסר בעברית ואיטלקית" (שם, עמ' 219). לאור בירורי הגעתי למסקנה, שייחוס ההספד לרמד"ו אינו מתקבל על הדעת, כי הצהרת המספיד: "ועלי לקונן עליו יותר מן האחרים מכיון שזכיתי לשמש אותו הרבה שנים יומם ולילה" (שם, עמ' 223) אינה הולמת את יחסי רמד"ו לרמח"ל. אך מסתבר שהכתבים האחרים שהיו בקובץ, כולם או רובם, היו משל רמד"ו ונכתבו בידו או הועתקו בחבורה. כתב-היד של ההספד נשתמר בעזבונו של זנה והגיע ל"מכון בן-צבי", אבל שאר חלקי הקובץ לא נמצאו וטיבו אינו ידוע. עיין: בניהו, עלייתו של רמח"ל לארץ-ישראל, עמ' 469; חשבי, דרכי הפצתם, עמ' 132, הערה 19. [בניתיים גם בניהו חזר בו מהסכמתו לזנה בייחוס ההספד לרמד"ו מטעמים אחרים, ולדעתו המספיד היה ר' מיכאל טירני. עיין: כתבי הקבלה, עמ' 29–32.]

76 שני הפסוקים הנדרשים על שנת הולדת "המברר" הם: תהלים סח לה; ישעיה ט ה.

77 בחישובי גילו הכניס במניין גם את שנת הולדתו וגם את השנה שהגיע אליה. התחלת צרותיו בשנת תע"ה משמעה שקיעתו בקליפות וכפיפותו לשלטון ללא יכולת להילחם בהן ולהעלות ניצוצות קדושה מקרבן.

סוד אני ה' בעת"ה אחישנה⁷⁸. ובשנת התפ"א התחיל להתנוצץ אורו⁷⁹ שהיה בן כ"ו שנים כמנין הוי"ה, ובעל הכרם נתאזר לכלות את קוציו, ולכן נאמר אל המברר⁸⁰ בשנת התפ"ב: ברח דודי דמה לך לצבי או לעופר האילים על הרי בתר⁸¹, שירד בעלמא דנוק' ויבנהו ז' שנים⁸² עד שנת התמ"ם, אבל בתחלה נאמר לו כדי לחזקו ולאמצו: הדודאים נתנו ריח ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך⁸³. . . ומיד כשהתחיל אורו להתנוצץ בשנת התפ"א התחיל הבירור מצדו, וע"י שהיו אז החצונים המתמצעים שהיה מברר בהם לפיכך נרמז בקרא: והיו חייך תלאים לך מנגד⁸⁴, ועולה תלאי"ם כמנין תפ"א והיא השנה הראשונה שבה התחיל הבירור בתוך החצונים ע"י בן פרצי, והכלבים עזי נפש⁸⁵ היו מתמצעים ומונעים את אורו. ועכשיו בשנת התפ"ט⁸⁶ נתבשר שתם הבירור לגמרי, ומכאן ואילך בשנת התמ"ם המרחם ית' יכונן וישים את ירושלים תהלה בארץ.

שם, 286ב:

והנה כאן [תפ"ט] בשנת ד"ל של המברר ותהי לדל תקוה וכל עולה קפצה פיה⁸⁷, ובבא שנת התמ"ם עליה נאמר: תמי"ם תהיה עם ה' אלקיך⁸⁸, כי תם הבירור

- 78 ישעיה ס כב.
79 הכוונה לראשית ההארה שקיבל מכוח עליין המכונה "המשפיע" ברשימותיו האישיות. עיין לעיל, הערה 42.
80 לשון זה וכיוצא בו, המצויים בשפע רב בכתבי רמד"ו, מציינים גילויים שקיבל ממרום, והדברים המובאים כהדעות אל "המברר" בתוספות ביאור נמצאים בחלקם ברשימות האישיות המפורזות בראשי עמודים ובין השיטין. הווי אומר: רמזי הגילויים הסתומים, שרק מקצתם נשתמרו ברשימות המונחות לפנינו, מוסברים בגופי החיבורים הפרשניים.
81 שיר השירים ח יד. במקור: "על הרי בשמים". בפסוק דומה (שם, ב יז): "על הרי בתר".
82 במקומות רבים מדובר על שבע שנות תיקון בתהליכי עליות וירידות במאבק עם כוחות סטרא אחרא. לפעמים הכוונה לשנים תפ"ב-תפ"ט, ולפעמים לשנים תפ"א-תפ"ח. בכמה מאמרים מוסבר שעד תפ"ח פעל לתיקון השכינה בלבד, ובשנת תפ"ט בירר גם את הניצוצות השייכים לספירות הזכריות, יסוד ותפארת, ותיקן את הפגמים שבהן. כאן העניין הוא הפעולה לתיקון השכינה המתוארת בלשון "שיר ד בעלמא דנוק'" משום ש"המברר" הוא במדרגות יסוד ותפארת שמעל לשכינה והוא יורד למקום גלותה בקליפות לשם תיקונה והעלאתה, אבל מניין השנים מכון לתפ"ב-תפ"ט.
83 שיר השירים ז יד. ברשימות הגילויים נרשם פסוק זה בשנת תפ"ג (כ"י המזיאן הבריטי 385, 81א).
84 דברים כח סו.
85 כינוי הקליפות, עלפי לשון הכתוב (ישעיה נו יא). ברשימה משנת תפ"ד נאמר (שם, 372א): "כאן בצום הרביעי [נ"ז בתמוז] הכוני פצעוני וידו אבן בי הכלבים עזי נפש, ברוך ה' שלא נתנני טרף לשיניהם". בספר זוהר, וכן בפיוט האר"י לסעודה שלישית בשבת, הכינוי הוא "כלבין דחציפין".
86 מחוק: הת"ץ, ומעל לשורה: התפ"ט. מאמר זה נכתב בסוף תפ"ט, כפי שיצא מתאריכי הרשימות שלפניו ושלאחריו (שם, כ"י 386, 275ב, 293ב).
87 צירוף לשון איוב ה טז ותהלים קז מב.

88 דברים ח יג.

ונשלם הזיווג של הדודים היקרים זו"ן⁸⁹ ה' אלקיך, בלע המות לנצח ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים⁹⁰.

שם, 310א:

וכן הובטח למברר שיחזור לשרשו⁹¹ שהוא סוד הת"ת [התפארת] של הרצון בחדשי הגדלות, ובפרט בחדש סיון שהוא הת"ת הגמור, כי ניס"ן ואיי"ר הם הזרועות [חסד וגבורה]. ועוד נאמר לו, שימי ענויו היו במספר אלפים ושש מאות⁹² שהוא ר"ת אש"ם בסוד אם תשים אש"ם⁹³, והוא בשנת ד"ל של

89 זעיר ונוקביה, תפארת ומלכות, ששמות הי"ה ואלוהים מיוחדים להם.
90 לשון ישעיה כח ח. אך שם: "ומחה אדני יהוה". פסוק זה כנוסחו כאן מובא (כ"י 386; 318) כאמירה אל "המברר": "המברר עצמו בגמר מלאכתו [בשנת ת"צ] שלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, שכבר נאמר לו לנחמו ממעשיו ומעצבון ידיו: בל"ע המו"ת לנצ"ח ומח"ה ה' אלקי"ם דמעה מעל כל פנים".

91 לפי תאריכה של רשימה סמוכה (שם, 313ב) נכתבו דברים אלה בסוף תשרי ת"צ. ההבטחה נחקיימה לפני חודש סיון. ברשימה נאמר (שם, 440ב): "כאן [ת"צ] בחדש אד"ר נתבשרתי ונודע לי שחורתי לשרשי". שני התאריכים מתואמים במאמר שנכתב ימים אחדים לפני המאמר המובא בפנים. שם, 304ב: "וכן המברר בחדשי הגדלות [ניסן, אייר, סיון], שבהם הנהגת הת"ת, יחזור לגדלותו והיתה מנוחתו כבוד, כי יתמו ויכרתו לגמרי מעל ראשו כל הקליפות אשר ציערוהו, כי תם הבירור מתוכם כאן בשנת פדו"ת ויורקו אל האשפות בחדש אד"ר בסוף הקטנות, שיחזור למעלה לשרשו לגמרי". במאמר שהובא לעיל, סמוך להערה 42, שנכתב בכסליו ת"צ, נאמר סתם: "וכאן בשנת הת"ץ המברר חזר לשרשו". באותו מאמר כתוב, שבשנת תפ"ז "היתה התחלת תשובתו הרמחה". מתוך רשימה מתברר שביטוי זה מכוון להתעלותו לשכינה, שנשלמה בתחילת תפ"ח. כ"י 385, 705ב: "כאן בשנת התפ"ח ר' חדש מרחשון גמר הבירור ושובתו הרמחה כי שם ביתו [בת"זוגו, השכינה]". סיכומו של דבר: לפי ציפיותיו וחזויותיו המיסטיות התעלותו האישית בהתכללותו בשורשו האלוהי בתפארת, שהיתה כרוכה בסיום תפקידיו התיקוניים ובביעור הקליפות, התחילה באדר ת"צ והגיעה לשיאה בחדש סיון.

הצגת השפל והגיאיות בחיי הרוח של "המברר", שאחד התארים הקבועים שלו הוא "הצדיק", בחילופי קטנות וגדלות, שגורה בכתבי רמד"ו. שימושו במושגים קטנות וגדלות לציון מצבים בהווה האנושית שונה ומופלג לאין-ערוך מן המצוי במקורות לוריאניים, ויש בכללו ובפרטיו קירבה אמיצה ביותר לענייני קטנות וגדלות בספרות החסידות. עיין מאמרי: "הרעיון המשיחי והמגמות המשיחיות בצמיחת החסידות", ציון, לב (תשכ"ז), עמ' 14–15, הערה 77. הנני עומד לברר פרשה זו במאמר: "ירידת הצדיק ועלייתו בכתבי ר' משה דוד וואלי — דגמים לענייני תורת הצדיק החסידית". לפי שעה אסתפק בציון מאמרים של רמד"ו, "שבעים פנים — תיקונים חדשים". עיין: שם, תיקונים ל, לג, מא, מו, נח, סה.

92 הכוונה למספר ימי יסוריו בשנים תפ"ב–תפ"ט במלחמתו בקליפות להעלות את ניצוצות הקדושה השבויים בממלכתן. עיין לעיל, הערה 82.

93 ישעיה נג י: "וה' חפץ דכאו החלי אם תשים אשם נפשו". כמובן רמד"ו ראה בעבד ה' דמותו העצמית בבחינת המשיח הוסבל ופועל בקליפות. בתיאורי ההתרחשויות בחיי "המברר" חזר ונשנה, שהוא מתנסה הרבה בפיתויי הקליפות ולעתים הן מצליחות להחטיאו בפרעל, ואין ספק בעיני שזהו מובן הרמזיה "בסוד אם תשים אש"ם".

מספר שנותיו ברזא דכתיב ותהי לד"ל תקוה ועולתה קפצה פיה⁹⁴, ומיד יראה זרע יאריך ימים⁹⁵ במקום אריכות הימים רזא דעתיקא.

מאמרים אלה מוכיחים בודאות גמורה שכל מקום שמדובר בכתיב רמד"ו על "המברר", המכונה לעתים קרובות "הצדיק המברר" ו"הצדיק" סתם, וגם "הצדיק המתקן", "הצדיק המנוסה", "הצדיק המעונה" וכיוצא בכינויים אלה, הכוונה למחבר עצמו⁹⁶, ואפילו אין סימני אקטואליות ברורים, כגון ציוני שנים התואמות את שנות חייו. הווי אומר: אישים קדומים הופכים לפרוטוטיפים של רמד"ו בביאורי המקראות, הבאים ללמד שבפנימיות "פשוטם" של כתבי הקדש צפון מה שעחיד להתרחש באחרית הימים בפאדובה בנפשו, באורח חייו ובפעולותיו של "המברר" המשיח. לא זו בלבד אלא גם קורותיהם של בני החבורה רמחות בכתובים. חלק מדברי רמד"ו על משה, משיח בן יוסף ושריה מכוונים בודאי לרמח"ל, לאיש החבורה שראו בו דמותו של מב"י ולר' יקותיאל מוילנה⁹⁷, וביתר בירור משתקפים חיי החבורה ומעמדו הבכיר של רמד"ו בדברים על חברי "המברר" בכינויים "ז' כורתי ברית"⁹⁸, "הצדיקים המתקנים" וכיוצא בהם. אביא לדוגמה כמה

94 כאן מובא הפסוק כצורתו באיוב ה טז. הסבת הכינוי "דל" על "המברר" לציון גילו בהשלמת התיקון בשנת תפ"ט היא בהתאם להדעתו ש"דל ואבין" בתהלים מכוונים למשיח בן דוד ולמשיח בן יוסף הטבועים בקליפות ושתחררו משלטון בפאדובה. עיין מאמרי: שירים ופיוטים, עמ' 354. [בינתיים מצאתי חיזוק רב לביאורי, שגם רמח"ל התכוון לשני המשיחים בכתבו בשיר "האל מפליא": "אבין נדכה דל ישוח". בספר "תקט"ו תפלות", מהדורת ש' אולמן, תשל"ט, תפילת "ואתחנן" (סימן תקטו), עמ' שמח, נאמר: "תריץ משיחין שנא' בהם מקימי מעפר דל מאשפות יריס אבין". קובץ ליטורגי עצום של רמח"ל, שנכתב בשנת תצ"ב ונתגלה בימינו, מלא וגדוש רעיונות ומוטיבים בעלי חשיבות מרובה למכלול יצירתו. עיין: בניהו, כתבי הקבלה, עמ' 188–194, 280–288.]

95 המשך הכתוב בישעיה נג י.

96 גם המשיח סתם ומשיח בן דוד, ואפילו זעיר אנפין. תפארת ויסוד, מכוונים לפרקים לרמד"ו "המברר", אבל בכינויים אלה אין לייחס להם משמעות אוטוביוגרפית אלא במקום שהיא מחוורת בהחלט לפי הקונטקסט. קשה לקבוע בדיוק ללא חקירה מקיפה ומדוקדקת מתי צצה ברוחו של רמד"ו תוצעת יעודו המשיחי ועד מתי פעמה בקירבו. לפי הרשימות מסתבר שראשית התעוררותו המשיחית חלה בשנת תפ"א או תפ"ב, אבל בגופי הכתבים סימני משיחיות אקוטית וענייני פעילות "המברר" מתחילים להתבלט בשנת תפ"ו בקירוב, ורק בתיאורים רטרוספקטיביים הוא מייחס משמעות אסכאטולוגית לפעולותיו ולמצבי רוחו בשנים קודמות. על יסוד קריאה רהוטה בכרכים האחרונים שבמחזיאן הבריטי ובחיבורים המאוחרים שמחוץ לאוסף הנמצא שם התרשמותי היא שעד שנות זיקנה ושיבה לא דעכה בקירבו כליל התקווה להגשמת יעודו המשיחי, ואולי החזיק בה עד סוף ימיו.

97 לשאלת מיהותו של מב"י בחבורה עיין לעיל, הערה 36; להלן, הערה 99. לעניין שריה יקותיאל עיין: נתיבי אמונה ומינות, עמ' 192–196. בינתיים נוכחתי לדעת ששלושת דרושי "הנך יפה רעיתי" שב"דזין גניזין" על "משה וב' משיחין ושריה", שהבאתים שם (עמ' 192) כהקבלות לריבוע המשיחי שב"סוד הכתובה" של רמח"ל, הם דרושי רמד"ו, כלומר: גם בנדון זה קיימת התאמה ביניהם. עיין לעיל, הערה 75.

98 שם, עמ' 327, הערה 99, הבאתי לשונות מקובץ שבכ"י בית המדרש לרבנים בניריוק Mic. 1599 (לפנים: כ"י אדלר 886) וכתבתי ש"רמח"ל ראה את ז' הרועים בבני חבורתו, ואולי הסב עליהם גם את הכינוי "ז' כורתי ברית". הגעתי למסקנה שבמשפט זה יש להחליף "אולי" ב"דאיי". "ז' כורתי ברית" הם שבעת החברים החתומים על תקנות החבורה משנת תצ"א, שלפני שמותיהם כתוב (אגרות, עמ' ט): "ויהיו

לשונות, שנכתבו מאמצע שנת תצ"א עד סופה, דהיינו אחרי הנסיון שנעשה באב ת"צ לחסל את החבורה, והם מספקים ידיעות נוספות להכרת האווירה ששררה במחתרת המשיחית בפאדובה, שרק כתבים גנוזים אשר נתגלו בזמננו הפיצו אור על דרכי קיומה.

1. כ"י המוזיאון הבריטי 935,386:

החתומים כורתי אמנה [עיין לעיל, הערה 34] על הברית הזה, ובפתיחה לתקנות נאמר (שם, עמ' ח): "אלה דברי הברית החוקים המשפטים והתורות אשר קבלו עליהם החברים הקדושים". רציה נוספת: בנספח לתקנות רשום (שם, עמ' יב): "ושאר משפטי השתיקה הלא הם כתובים על ס' הברית אשר חתמו בכתב ידם". (משפט זה נמצא גם בעותק התקנות שבכ"י סינסינטי 501, אבל חסר בעותק יקותיאל שבכ"י אוקספורד 2237). עניין "משפטי השתיקה" אינו הולם את גופי התקנות שבידינו, ונראה יותר שהכוונה לתעודה סודית שלא נשחמרה. קיומן של תקנות אסטרטיות שנגנו מוכח מהתחלה קטועה בשתי שורות שבסוף התקנות בעותק סינסינטי (334א): "משפטי ה[כת]יבה [?] / בכל לילה יבואו [ל]בית החסיד ...". (הדף אכול עש וקרוע וסיום השורה השנייה חסר, אבל ברור שההעתק נפסק, כי אחרי השורה עד תחתית העמוד הנייר חלק, כלומר: המעתיק החליט, כנראה לפי הוראת ראשי החבורה, לגנוז אותה תעודה). בסוף עותק יקותיאל (104א) הועתקה המלה הראשונה בלבד ("משפטי"). בין כך ובין כך השם "ס' הברית" הולם מתן התואר "כורתי ברית" לעילית שבחבורה. הלשונות על "כורתי ברית" שאביא בפנים מוסיפים חיווק למסקנה זו. יש לציין שמשנה ושני המשיחים מובדלים מקבוצת השבעה, ואילו שריה נכלל במניינם, בהתאם לזיהוי הגואלים בכירור. שבעת החברים הבכירים כובדו גם בתואר "רועים".

מסתבר שגם דברי רמח"ל בפירוש "אדרא רבא": "דע כי כל מקום שמתחברין כנסיות לשם שמים" ההתחברות היא "ע"י היסוד ... וס' ברית, כי ברית היא מסורת קשר בין הכורתיים אותו ... וכשמחתברות הכנסיות למטה אור הברית דיסוד הזה מאיר ביניהם ומתחברים להיות בחבור אחד נכללין בכללות הברית" (אדיר במרום, ירושלים תרמ"ו, עמ' 19), מכונים לארגון חבורתו בכריתת ברית בשנת תצ"א. יתירה מזו: רמיוותיו שם באות ללמד שראה בחבורתו דמות דיוקנה של חבורת רשב"י וביקש להבין ולהסביר את תלאותיה וגלגוליה כבבואת קורותיה של החבורה הקדומה. על יסוד הבחנתו בין שני שלבים בקיומה של חבורת רשב"י: "כי בתחלה אע"פ שהיו חברים מצויים לפניו ועוסקים ברוי התורה אעפ"כ לא נעשה ביניהם התחברות חזקה כי אם בענין זה של האדר" (שם, עמ' 18; ועיין: שם, עמ' 20), בא לקבוע כלל לגבי חבורות מיסטיקות: "עד שהחברה היא כמו ארעי, דהיינו שלא הוקבע דבר ביניהם אלא שהם פוגעין כך להתחבר זה בזה, אז לא נמצא בשרשם אלא הקשר הא' לבד ... ואז עדיין ח"ו יוכל להמצא קטרוגים בסוד שק"ר ח"ו, והתיקון אינו כ"כ חזק כ"א בקבוע ביניהם קשר גמור ... ברית נסמך על ב' עצמים שאינו ירא לנפול ח"ו" (שם, עמ' 19). פירושו של דבר: השתתת חבורתו על תקנות מוצקות שבשבת תצ"א נצטיירה ברוחו של רמח"ל כמעין פעולת רשב"י בכנס האדרא, ותכליתה היתה לחסן את הקשר מפגעי הקטרוגים של השק"ר שזיעזעו את החבורה באב ת"צ. ועיין מאמרי: דרכי הפצחם, עמ' 132, הערה 18.

הקובץ שבכ"י ניריורק מכונה "ליקוטי קבלה מספרי יקרי", ורמ"ש גירונדי שייחסו לרמח"ל מסר "מדעא רבא" בראשו: "כל מה שכתוב בספר הקדוש הזה כולה היא תורתו של ... רבינו משה חיים לתאטו צוקל", אבל לפי תוכנו ברור לי שזהו ילקוט שנערך בחבורה ודרושי רמ"ו מעורבים בו עם דרושי רמח"ל ללא הבחנה ביניהם. קצת דרושים כתובים בידי רמח"ל (29א–332) והשאר העתקים. לגבי המאמרים על תיקונייהם של "כורתי ברית" ו"רועים" סבור אני שהם דרושי רמ"ו. במקום אחר אעמוד ביתר בירור על טיבו של ילקוט זה.

כל מלכות שאין בו ג' דברים הללו אין בו ממש, אלו הם: מלך, משנה, שר צבא, שהם ר"ת ממש, וכשחסרו מ ישראל אז נהפך ממ"ש לשמם... ועכשיו שחזר ר"י הפך במהרה בימינו השמ"ם אל הממ"ש: מלך זה מב"ד, משנה זה מב"י⁹⁹, שר צבא זה שריה, שהם ר"ת ממש ברד"א [ברזא דאמרן].

מאמר זה, המכיל הודעה ברורה שבחבורה נמצאים שלושה אישים המיומנים למלא את תפקידי השררה הדרושים להקמת הממלכה המשיחית, נכתב בסוף אייר תצ"א, כשלושה חודשים לפני נישואי רמח"ל, שהתיקון להחשת הגאולה שנעשה בהם מתואר ב"סוד הכתובה". משה-רמח"ל שמעל לממ"ש אינו נזכר כאן, אבל קיומו ועמידתו בראש סולם המעלות המשיחיות מובנים מאליהם. מתחילת ת"צ כבר הצהיר רמד"ו בביטחון גמור, שבתצ"א יתגלה כגואל ישראל ויכונן את המלכות המשיחית¹⁰⁰. ברשימות האישימות אין ביטוי מפורש למשבר שהתחולל בחקירת רמח"ל ובהכנתו באב ת"צ, אבל בעוד שרשימות ת"צ רוויות שמחה וששון על התגשמות יעדו המשיחי¹⁰¹, הרי מסוף ת"צ ואילך רמזו שקיימים מכשולים ודרושים מאמצים קשים ורחמי שמים להתגבר עליהם¹⁰². אך אמונתו

99 לפרקים גם מב"י נקרא מלך. לפיכך יש עניין רב ברשימה מוזרה זו (כ"י 386, 882): "כאן בד' לחדש ניסן [תצ"א] שנת ישיעיה' ה' מלך שעולה כמנץ התצ"א". לדעתי, הכוונה לר' ישעיה רומאנין, שלפי סברתי נחשב למשיח בן יוסף, והגימטריה שברשימה היא הכרזה על "המלכותו" בשנת תצ"א. עיין לעיל, הערה 36. אציין שני סימנים אחרים, שאפשר לראות בהם סיוע להנחתי: (א) רומאנין היה "בן יוסף"; (ב) "אפרים", כינוי של מב"י בכתבי רמח"ל ורמד"ו על-פי מדרשים, שווה בערכו עם הכולל ל"ישעיה" לפי חישוב במספר קטן. לכאורה אלו סימנים קלושים ודחוקים, אבל לנוכח האווירה ששררה בחבורה יש מקום לשער שפירשו התאמות מסוג זה כאותות למשיחתו של רומאנין, ועכ"פ מן הראוי להצביע עליהן בנוסף לראיותי האחרות.

100 עיין: נתיבי אמונה ומינות, עמ' 193. שני הלשונות שהבאתי שם נכתבו בסוף תשרי ובאייר ת"צ. הנה מבחר הרשימות: "כאן ביום תרועה שנת התמ"ם... בשוב אויבי אחור יכשלו ויאבדו מפניך, ואני בה' אעלוה אגילה באלקי ישעיה" (כ"י 386, 293); "כאן ביום העשור [יום הכיפורים]: נתבשרתי עושר ורצון, והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה ורחך" (299); "כאן בחג האסיף של שנת פדו"ת: ברוך את"ה ה' המחזיר שכינתו לציון, וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלקים וישישו בשמחה" (303); "ברוך המקום ברוך הוא, ברוך שומר הבטחתו ליראיו. כאן בימי עצרת ושמחה: א"ם הבני"ם שמח"ה הללויה, ויאמרו בגוים ה' מלך" (309); "כאן ביום י"ד [בחשוון]: קו"ם התהלך בארץ לארכ"ה ולרחב"ה את"ה משי"ח" (324); "שאל ממני ואתנה גוים נחלתך ואחזקך אפסי ארץ" (331); "כאן ביום כ' לחדש כסליו: בשנה הזאת המלך יפיק רצון מה" (355); "כאן בצום העשירי [י' בטבת]: ערכתי נר למשיח" (376); "כאן בכ"ז לחדש אייר: ה' אמר אלי בני אתה, כוננת ארץ ותעמוד" (524).

102 לדוגמה. קצאן בחדש אלול [ת"צ] בסופו: נאם הגבר הוקם על, שויתי עזר על גבור" (שם, 657); "כאן במוצאי יום העשור של שנת תצ"א: קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה', ישלח אלקים חסדו ואמתו" (670); "בכ"ד לחדש כסליו למש"ק: ויביאם אל גבול קדשו, נמחית אבן הטועים" (749); "כאן ביום ב' של חוש ט"ת: שיכלה הדין לגמרי בשנה הזאת, כי ר"ה וי"ה מכפר" (759); "כאן בחדש אדר: ה' ישמר מכל רע, ישמור את נפשך" (827); "ה' אלקיך עמך לא חסרת דבר, ובשבע לא יגע בך רע" (831); "כי מכל צרה הצילני ובאויבי ראתה עיני" (834); "דרשתי את ה' ועניי ומכל מגורותי הצילני"

במשיחתו ובביאת הגאולה במהרה לא נתערערה ואנו שומעים גם תרועות גיל וניצחון, בייחוד סמוך לפני נישואי רמח"ל ואחריהם¹⁰³.

2. שם, 877א:

גם הענין מדבר על מ"י והשבעה כורתי ברית, שנק' רבים מלשון גדולה, כמו רבי המלך, ובראותם מ"ד שהוא המלך שיוצא מן הקליפות, אחר שעברו עליו כמה צרות רבות ורעות, ייראו גם הם לפי שצריכים לרדת בתוך דרגין מסאבין בעלמא דנוק' לעשות את תיקונם, אבל יבטחו בה'... ולא יעזבם ולא יתגברו החצונים עליהם ח"ו.

דרוש זה מסוף אדר ב' תצ"א סובב על הפסוק (תהלים מ ד): "ייראו רבים וייראו ויבטחו בה'", שהפסוקים שלפניו ושלחוריו בלשון יחיד מוסבים על "המברר מ"ד... שנתגבר על החצוני" ועלה מן המות אל החיים".

3. שם, 935א:

כי נועצו לב יחדיו עליך ברית יכרותו¹⁰⁴... כלומר שנתיעצו כלם [החיצונים] יחדיו להתקשר בדרגא תתאה דמסאבותא... ויחדיו כרתו ברית להתגבר כביכול כנגד השכינה והיסוד הקדוש, והיא לא תצלח כי כבר מתיצבי' כנגדם שבעה כורתי ברית מצד הקדושה להשביט אויב ומתנקם.

בפסקה זו, שהמאמר על מ"ד, מ"י ושריה בבחינת הממ"ש של המלכות המשיחית נסמך אליה, מוסברת תכלית הברית שנכתרה בחתימת תקנות החבורה בשבט תצ"א. שיתוף

(835); "כאן ביום ז' לחדש [ניסן]: ותחלצני ותחיני" (886); "כאן בסוף החדש [ניסן]: שממית נהרגה ולא תתפש עוד בהיכלי מלך" (909).

103 לדוגמה: "בכ"ד לחדש מרחשון [תצ"א]: ימלא ה' כל משאלותיך, עתה ידעתי כי הושיע ה' משיחור" (שם, 717); "כאן ביום ט"ו לחדש כסליו: הצניף החדש", מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו" (740); "כאן בכ"א לחדש תב"ט [!] למש"ק: ערכתי נר למשיחי, אויביו אלביש בשת ועליו יציץ נורו" (781); "כאן בכ"ח לחדש הנ"ל: בשמחה ובטוב לבב מרוב כל" (786); "כאן ביום הפורים: מי ילד לי את אל"ה, אשרי כל חוכי לו, הוא יחד כמוני היום" (861); "כאן בעשור לחדש [ניסן]: הקשר הגדול, דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל" (892); "... ובליל מוצאי הפסח: יחד האורות בשמחה ובשירים ובתוף ובכינור" (901); "כאן ביום ג' ד' לחדש תמוז: כפל ההבטחה, התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום" (כ"י 387, 8); "כאן ביום העשור שנת תצ"ב: נחתמה העטרה ור"ה [ורוח הקדש] מבשרת: ויסדתיך בספירים" (92); "כאן ביום הושענא רבא: נחתמה המנוחה ולא יידון עוד" (100); "כאן ביום כ"ב לחדש טבת: כי בא משיח וקורא לחרות" (171); "כאן ביומי ניסן: המשכה וקיום לעולמי עד, פתח אהבה, העמדתך על ביתי" (218); "כאן בכ"ו לחדש מנחם: הלל ויובל וחרות מכל" (271). לעניין הרשימות הקשורות בנישואי רמח"ל עיי' נתיבי אמונה ומינות, עמ' 193–194.

104 תהלים פג ו. ביאור זה נכתב סוף אייר תצ"א.

הפעולה של החברים הבכירים בחבורה החשאית עם "המברר מב"ד", שהם כשרי המלך כלפיו, בירידתם לקליפות לתיקון השכינה ולטובתם העצמית, מבואר יותר בתוספת עניינים חשובים במאמרים המובאים להלן.

4. מגלת סתרים, שבעים פנים, תיקון ס (עמ' 39):

והיסוד הקדוש [המברר] המעונה¹⁰⁵ תחת ידו [של סמאל] ועומד ברשותו מצטער ומתעצב הרבה מאד על הצלחתו של הרשע... ולמה הקב"ה חפץ בכך?... לפי שהמשגיח העליון הוא רוצה ללכוד את הרשעים הללו בערמם¹⁰⁶ ובמזמותם, ובקדרה שחושבים לבשל את הצדיקים המתקנים בהם מתבשלים ממש כי נפילתו של הצדיק¹⁰⁷ היא היתה תקנתו... והיא מפלתם של החיצונים... ולפני כבוד עונה¹⁰⁸, אל הצדיקים שמשפילים את עצמם עדי ארץ לעשות תיקון אל השכינה, והקב"ה מגביהם עד מרום בכח היד החזקה והמורא הגדול של המחוקק נאמן ביתו שידו בכל התיקונים ודאי להשלים אותם כראוי.

כאן מובלטת עליונותו של משה-רמח"ל, שכל התיקונים הנעשים בחבורה, ואפילו תיקוני מב"ד-רמד"ו, מופעלים ומשיגים את תכליתם בכוחו.

5. שם, תיקון סה (עמ' 41):

בוא וראה שהענין הזה הוא סוד ההזמנה מן הצדיק המברר אל כל שאר הצדיקים המתקנים שיטו את שכמם לסבול צרות הנסיון, שהכל הוא לטובתם כדי שיבחינו בין טוב לרע ולבסוף יהנו מן הטוב לשובע נפשם... דהא טב ליה לבר נש דינדע טב וינדע ביש ויהדר גרמיה לטב ודא הוא רזא דמהימנותא¹⁰⁹... וזהו הטעם לענין אמרו בכאן: טעמו וראו כי טוב ה'¹¹⁰, כלומר טעמו את הרע של הקליפה ותראו בבירור את טעם הקדושה שהוא לבדו הטוב ואין במציאות טוב ממנו.

בהמשך מוסבר ש"צרות הנסיון" משמען ירידה "לענין הקטנות, שאז האדם צריך

105 בהמשך הוא נקרא "הצדיק המעונה".

106 שימוש הלשון על-פי איוב ה יג.

107 עניין "נפילת הצדיק" או "ירידת הצדיק" לשם עלייה והעלאה, לתיקון השכינה ולהכנעת סטרא אחרא, עובר כחוט השני בכתבי רמד"ו, ועכ"פ מבחינה פנומנולוגית יש לראות במשמעות המושג בהגותו חוליית-קשר בין שבתאות לחסידות.

108 משלי טו לג; יח יב.

109 לשון הוזהר, ח"ב, לד ע"א. מאמר זה היה חביב על רמד"ו ושגור בכתביו. ועיין: תשבי, משנת הוזהר, א, עמ' רצה.

110 תהלים לד ט.

להתקוטט עם החיצונים שמתערבים בו", ואם היורד אינו נכשל בחטא בפיתויי הקליפות הוא "מתעלה לכחי הגדלות"¹¹¹. כאן נאמר ש"הצדיק המברר" מדרבן את "הצדיקים המתקנים" לרדת לקליפות בעקבותיו. ההתנסות ברע אינה לטובתם האישית בלבד, ירידה לשפל ה"קטנות" לצורך עלייה למרומי ה"גדלות", אלא תכליתה העיקרית היא תיקון השכינה השבויה בקליפות¹¹². מאידך ב"צרות הנסיון" רמזו סבל החבורה בעטיין של גזירות ורדיפות. רמיזה זו גלויה יותר בשני הלשונות האחרונים בצרור הדוגמאות.

6. כ"י המוזיאון הבריטי 927,386א:

ואח"כ אמר¹¹³: זכור ה' חרפת עבדיך, לצורך כל ישראל הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם מן האומות ואינם משיבים, וכ"ש העבדים והם העוסקים בעסק התיקון והבירור, שסובלים כמה חירופים וגידופים ואינם עוזבים את מלאכתם ליקרא דקו"ש [דקדשא בריך הוא ושכינתיה], וכ"ש המברר עצמו שנושא בחיקו ממש כל מיני קליפות שבעולם לכלותם ולתקנם.

עבדי ה' הנאמנים, ועל כולם "המברר" שבראשם, שאינם חדלים מלעסוק בתיקונים בבית-המדרש בפאדוכה אף-על-פי שמשפילים ומבזים אותם בחירופים ובגידופים, מייצגים וממציים בחייהם את סבלו ונאמנותו של עם ישראל בגלות¹¹⁴. בהמשך נאמר ש"החיצונים" הם המחרפים, אבל ברוחם של אנשי החבורה נצטיירו יריביהם כשלוחי סטרא אחרא, ובהתקפות להכנעתם ולהשתתקם ראו מלחמה שנערכה בשני תחומים דִּימוניים: בהווייתם הגלויה של רבני ויניציאה, ר' משה חאגיז ועוזריהם, ובהווייתם הסמויה של סמאל וחילוחיו.

111 תיקון סה כולו, בקצת שינויים, משולב בפירוש מזמור לד (כ"י המוזיאון הבריטי 387, 271-272א). עיין לעיל, סמוך להערות 72-73. פעולות "הצדיקים המתקנים" מתוארות גם בתיקונים ה, ט, לה, מב. 112 במאמר מקביל נקשר עניין זה במפורש, על יסוד לשון הזוהר המובא כאן, בהצטרפות הצדיקים לשכינה בקליפות ובהתייטותם ביסוריה לשם העלאתה והתעלותם. שם, כ"י 386, 121-122א: "וסוד הענין כי מהימנותא רזא דנוק'... וכל מי שרוצה להבחין ולהתרומם על ידיה צריך שידע טוב ורע כמותה ממש... ואי אפשר לעבור אל החיים כי אם בדרך המות ולטוב כי אם בדרך הרע, ודא איהו רזא דמהימנותא שגם היא טועמת טוב ורע כמוה כמותם". במאמר אחר מתוארים בהקשר זה מצבי "הצדיק" בהיותו שקוע בקליפות ובהתעלותו לתחום הקדושה. שבעים פנים, תיקון מח: "בוא וראה סוד הענין הוא, כי ה' צדיק כשהיה בתוך הקליפה כל אבריו היו שקועים בקרבה מכף רגל ועד ראש, וכנגד זה כשהוא חוזר בתוך הקדושה מכניסים אותו לפני ולפנים שכל אבריו יהיו נכללים בתוך הקדושה העליונה, ואז הוא מבין ויודע ההפרש בין הקליפה והקדושה ונותן שבח והודאה לעוזרו העליון שאין כמוהו, וז"ס [תהלים לה י]: כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. וענין מה שמעבירין את ה' צדיק בשני הדרכים הטעם הוא כדי להשלימו, ברזא דאמור רבנן: טוב ליה לבר נש דינדע טוב וינדע ביש ויהדר גרמיה לטב דא איהו רזא דמהימנותא, וה' ס' מה שכתוב [דברי הימים ב יב ח]: וידעו את עבודתי ואת עבודת עמי [במקור: ממלכות] הארצות, שהוא לתכלית הנזכר ממש ברזא דאמרן".

113 תהלים פט נא. ביאור זה נכתב באייר תצ"א.

114 עיין מאמרי: שירים ופיוטים, עמ' 366, בתחילת הביאור ל"שיר לליל י"ז שבט תוך הסעודה". בנדון זה הרחבתי את הדיבור במאמרי: "תפילות מגנזי רבי משה חיים לתצאטו", הנמצא בדפוס לפרסום ב"מולד".

7. שם, כ"י 387, א87-א88:

והנה מ"ש אח"כ¹¹⁵: בטחו בו בכל עת עם וגו', זהו המברר שנסה בעצמו כמה גדולה מעלת הבטחון... לפיכך מבטיח גם הוא לכל ברי' שיבטחו בכל עת בבטחונו, ויתחזקו בשכינה השורה עליהם שלא תעזבם בכל עת אפילו בעת צרה ודאי... ועוד: למסור את נפשם על קדושת השם כשם שהוא מסר את נפשו, ולהעלות... נפשם רוחם ונשמתם מ"ן [מין נוקבין] לתיקון השכינה. וז"ס לבבכם, שמשמע כל הפנימיות שלהם אם טוב ואם רע... יצה"ט ויצה"ר... כי בשכר זאת גם הרע יהפך לטוב לבסוף כמו שנהפך [המברר] בעצמו... ולא יתיראו מן הקטרוג בעת שפלותם ודלותם, שהרי השכינה עצמה ששורה עליהם תהיה להם למחסה כמו שהיתה לעצמו [למברר] והקטרוג לא יוכל להתגבר עליהם... וענין אמרו בסמוך: אך הבל בני אדם כזב בני איש וגו', זהו המברר עצמו שמדבר אל הצדיקים המתקנים [ם] ומבטיחם שלא יפחדו ולא ייראו מקטרוגם של החצונים ומכל החילות של אדם בליעל איש און, שהרי כלם הם הבל וכזב... ואח"כ המברר עצמו חוזר ומדבר אל שאר הצדיקים המתקנים... אם תראו בבנין הקליפה הצלחה גדולה... אל תשיתו לבבכם על זה ואל תניחו ואל תעזבו התיקונים שלכם ומעשיכם הטובים מפני זה.

במאמר מקיף ומפורט זה מאלול תצ"א או מראשית תצ"ב, שלמען הקיצור הבאתיו במקוטע, נאמר במפורש ש"הצדיקים המתקנים" הם "חבריו" של "המברר" ומדובר על "שפלותם ודלותם" מחמת "הקטרוג". לשון הכתוב "הבל בני אדם כזב בני איש" מוסב על "קטרוגם של החצונים" ועל "החילות של אדם בליעל", אבל ברור שרמד"ו התכוון בעיקר ל"פשוטו" של מקרא וביקש להציג כ"הבל וכזב" את קטרוגיהם ועלילותיהם של "בני אדם" ו"בני איש" ממש, שהתנקשו בחיי "החברה הקדושה" וגורו עליהם הפסקת תיקוניהם ומעשיהם הטובים. כאן מתואר מעמדו המיוחד של רמד"ו בחבורה בקווים מובהקים באספקטים שונים, המוצגים בחלקם גם בשאר המאמרים שהבאתי: בפניותיו לחברים עודד את רוחם וחזק את בטחונם במצבם הירוד, באופני מלחמתו בקליפות שימש להם מופת והורה את הפעולות הרצויות לתיקון השכינה ולהחשט הגאולה, ואפילו ההוראות לעבוד את ה' ביצר הרע לשם הפיכת הרע לטוב נתלות במה שאירע בחיי "המברר" "שנהפך בעצמו". הווי אומר: תפקידי רמד"ו לא היו מצומצמים בפיקוח על קיום הסדרים שנקבעו בתקנות החבורה, אלא ניצח על פעולות אסטרטיות שלא נזכרו בתקנות, ביחידות או בשיתוף עם רמח"ל¹¹⁶.

לשונות אלו והידיעות שהעליתי מתוכם אינם אלא מקצת מן המקצת ממה שניתן ללמוד

¹¹⁵ תהלים פג ט. גם שאר רמזי הכתובים המובאים במאמר נמצאים באותו מזמור.

¹¹⁶ עייף לעיל, סמוך להערה 37.

מכתבי ר' משה דוד וואלי על הגואלים ושותפיהם שפעלו בפאדובה. סיכומו של דבר: האוטוביוגרפיה הספיריטואלית של משיח בן דוד שבחבורת רמח"ל, המקופלת באלפי דפים של סתרי תורת רמד"ו, משמשת אספקלריה מאירה גם להכרת מגמות, חוויות ופעולות מיסטיות ומשיחיות שרחשו במסתרי החבורה, שבחלקם הקטן נדונו במאמר זה ועשויים להתגלות בהיקף רחב בחקירה מלאה של אוצר הכתבים.

תוספת לאחר העימוד להערה 36 עמ' 279

אציג כאן בקווים כלליים שני מאמרים ממחזורי דרושים ארמיים. מבעד לדמותו וגורלו של משיח בן יוסף משתקפים בשני המאמרים דיוקנו ומעלליו של שבתי צבי ההיסטורי כפי שנצטוו בתורת השבתאות ובספרותה. המאמר הראשון (ס' מגלת סתרים ורזין גניזין, ווארשה תרמ"ט, עמ' 69–70) הוא "הפירוש הט' בביאור הפסוקים 'ויזכור אלהים את רחל' (בראשית ל, כא) ו'הבן יקיר לי אפרים' (ירמיה לא, יט). בתחילתו נקבע שהגאולה המשיחית מתממשת בשני שלבים, "פקידה" ו"זכירה", המתוארות בהמשך בבחינת "ביאה ראשונה" ו"ביאה שנייה". ה"פקידה" היא התחלת התיקון האסכטולוגי ואינה אלא גאולה זמנית וסמויה הנפסקת מאימת סטרא אחרא, "אבל בזמנא דזכירה לאו הכי דבהוא זמנא כלא בגילויא ישתכח ויתגלי מאי דאתעבידת בסחימו בזמנא דפקידה". בתקופת ה"פקידה" פועל מב"י, ומכיוון שתיקוניו נעצרים בכוחו של סטרא אחרא נגרמת חרפה רבה ("כסיפותא סגיא") עקב כשלונם של הגואל המוכנע והוא נעשה מחורף ומגודף, "דהא מב"י תיקונין דיליה מזמנא דפקידא שרו וכמה חירו פין וגידופין סביל... דהא שרו בזמנא דעניותא וסחימו, עני דאי". בגאולה השלימה, שתתרחש בעידן ה"זכירה" בהופעת משיח בן דוד, תוסר החרפה ויתגלה שמב"י היה ונשאר "הבן יקיר לי אפרים". המאמר השני (שם, עמ' 86–87) נמצא בפתח הדרושים על הכתובים "ושמת המצנפת" (שמות כט, ו) ו"אשת חיל עטרת בעלה" (משלי יב, ד). כאן נאמר שבביאתו הראשונה של מב"י עדיין "לא אשתלים זמנא וכמה קטרוגין תקיפין את ערו עליה", ומחמת הקטרוגים נאלץ המשיח המושפל לגנוז את אורו בתחומם של סטרא אחרא, "ובזמנא דהוי בקליפין כמה כנויין בישיין קרו ליה". הסתרת הילד משה בתיבה והשכבתו "על שפת היאור" (שמות ב, ג) מוסכות על ירידת מב"י לקליפות, ולכן "בזמנא דיופק כדן ותקרא שמו משה כי מן המים משיתיהו" (שם, פסוק י). הסיום המפתיע הוא: "על רזא דא כתיב ושמת המצנפת וגו', דא סחימו דגלותא דבגיניה סביל נסיונין ויסוריין, ואיהו עטרה על רישיה דדא הוא שזיבוחא דיליה... בג"כ נור הקודש על המצנפת". כידוע שימת המצנפת שימשה בשבתאות ביטוי שגור ומובהק להמרת המשיח. ההבחנה בין תקופת ה"פקידה" לתקופת ה"זכירה" היא הציר הרעיוני המרכזי ב"מאמר הגאולה" לרמח"ל, שנתחבר בכסולת"צ או קודם בשיא פעילותו המשיחית בגלוי. תיאורי ה"פקידה" שם תואמים בבירור את מהלך התנועה השבתאית לפי תפיסת חלק מהוגיה ומחסידיה, אבל התווים האישיים של מב"י–ש"צ מוצנעים בהשוואה לדרושים. בפרשה כולה בולטת השפעתם של כתבי א. מ. קארו ושל גילויי ר' בער פערלהעפטר שפעל כבעל "מגיד" במציצתם של ר' אברהם רויגו ור' בנימין הכהן (רב"ך), כפי שאוכיח במאמר שהוזכרתי. לשאלה אם הדרושים הם יצירות רמח"ל עצמו או נכתבו בידי בני חבורתו ראה להלן, הערה 75.